

Urmadica Onda:

Q Kocihisi

gordehocke

valdovaki

Mesmererpen

Mesmerer Tudewojto

Mesmerer

Bpest 1977

TARTALOM

I RÉSZ

A „SZEGÉNYÜGY” IGAZGATÁSA

Bevetés	11
I. A feudális Magyarország szegényügye	13
A „szegényügy” első megjelenése Magyarországon	13
A városi ispótlly és a szegénygondozás a feudális korban	16
II. A felvilágosult abszolutizmus szociálpolitikája	23
Rendészeti és „népvedelmi kísérletek” III. Károly és Mária Terézia idején	25
A szegényügyi igazgatás II. József idején	31
III. Szociális gondoskodás Magyarországon és Erdélyben a feudális kor végén	35
A szegényügy az erdélyi országgyűlés és a gubernium előtt	35
Az erdélyi inségakció 1817-ben	40
A reformkor szegényügye	43
Dolgozó házak a reformkorban	47
IV. Szociálpolitikai kísérletek a burzsoi korszakban	54
A szociális adminisztráció a burzsoi korszak kezdetén	54
A közszéki törvények a szegényügyről	57
Az 1898. XXI. tc. hatása a szegényügyre	59
A szegényügy és a biztosítás kapcsolatai	63
A jogszabályok végrehajtása a század elején	66
V. A szociális gondoskodás a Magyar Tanácsköztársaságban	73
VI. A szegényügyi igazgatás és a szociálpolitika az ellenforradalom állami rendszerében	78
Szervezet és tanácskozások	78
A szegénysegélyezés új alapjai. A 6000/1931 M. E. rendelet	83
Kísérlet a 6000/1931 M. E. rendelet végrehajtására	84

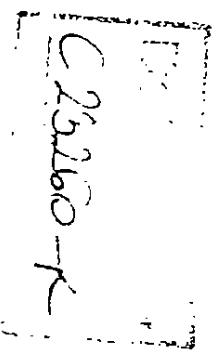
ELŐSZÓ

Készült a Minisztertanács 1012/1972. (IV. 27.)
számú határozatában megjelölt

„A KÖZIGAZGATÁS FEJLESZTÉSÉNEK KOMPLEX TUDOMÁNYOS VIZSGÁLATA”

című országos szintű kutatási főirány keretében

Technikai szerkesztő: Biró Boldizsárné

Az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv keretein belül a közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata c. főirányban egyik kutatott téma a társadalom és a közigazgatás kapcsolata, vagy más oldalról megfogalmazva a közigazgatási szervezetek rendszere és a társadalmi környezettel való összefüggésük. A téma kutatási sáért a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete felelős. A kialakított koncepciónak megfelelően a problémát történetileg is meg kell közelítennünk. Hiszen csak ilyen módszerrel tárható fel, milyen társadalmi tényezők hatására kerültek a közigazgatás hatókörébe a társadalom egyes problémái, jelenségei, folyamatai. Úgy véljük, hogy a szociálpolitikai igazgatás kialakulása, illetőleg kialakulásának történeti nyomkövetése, éppen ebből a szempontból igen jelentős tanulságokkal szolgálhat. A kiinduló hipotézis szerint ugyanis a közigazgatási szervezetrendszer kialakulásának egyik jelentős tényezője olyan problémák megjelenése a társadalomban, amelyek komoly politikai feszültséget eredményezhettek, ha a közigazgatás nem kísérti meg a probléma megoldását, illetőleg nem avatkozik be a maga eszközeivel a probléma kezelésébe. Úgy tűnik, a szociálpolitikai igazgatás kialakulásának tanulmányozása éppen ezt a hipotézist közelítheti meg.

Einnel alapján bizta meg a Szociológiai Kutató Intézet Csizmadia Andor a szociálpolitikai igazgatás magyarországi kialakulásának feltárásával. A kötetben közölt tanulmány tehát ezt a célt szolgálja, illetőleg lehetővé kívánja tenni, hogy a problémái történeti-szociológiai szempontból elemző kutatók megfelelő igazgatás-jogi-történeti alappanyaggal rendelkezzenek.

Kulcsár Kálmán

Felelős kiadó:

Dr. Kovács István
a Koordináló Tanács elnöke

HU ISSN 0133-2643

778824 MTA KI:SZ Sokvörösió, P. v.: Szabó Gyula

VII. Szociálpolitikai kísérletek a háborúba lépés idején	101
Insegakció – produktív gondoskodás	101
A magyar normás szegénygondozás a második világháborúban	108
VIII. A szegényügyi igazgatás kérdései Budapesten	112
Az egyesített főváros szegénygondozása	112
Budapest társadalomrajza	115
A hatósági és társadalmi szegénygondozás viszonya	117
A hatósági szegényügyi igazgatás	118
A szegényügyi igazgatás szervezete	122
A segélyezés nemei	123
A esokkent munkaképességűek gondozása	127
Munkaképtelen szegények teljes ellátása	128
A társadalmi szegénygondozás Budapesten	129
Összefoglalás	139
II. RÉSZ	
A SZOCIÁLIS IGAZGATÁS „PRODUKTÍV” KISÉRLETEI	
I. Az új szociálpolitika meghirdetése	147
A „szociális állam” jelszava	147
Az insegnyhités átalakítása	150
Az új közjóléti irányzat	152
Az új közjóléti szervezet. Közjóléti előadók, közjóléti alapok	155
A Heves-megyei kísérlet	158
a) Községi adalgyűjtés	159
b) Közjóléti munkaprogram	164
II. Az insegnyhités felszámolása újján	174
Az insegakció további felszámolása újján	174
A községi szociális kisegítők	174
A szociális kérdés és a népi írók	179
A szociális tanácsadók	180
III. A szociális továbbképző tanfolyam és az új szociálpolitika	184
A szociális továbbképző tanfolyam (1939 március)	184
a) A tanfolyam szervezete és anyaga	184
b) A burzsoá szociálpolitika	186
c) A „szociális” közigazgatás lényege	187
d) Az állam „szociális tevékenysége”	190
e) A társadalom a szociális munkában	191
ca) Az egyházak szerepe	191
cb) A társadalmi szociális munkások szerepe	192
cc) A Gyermekvédő Liga	194
cd) Az alapítványok a társadalmi gondozásban	195
ce) Az Országos Szociálpolitikai Intézet	196
cf) A Magyar Vöröskereszt	197
IV. Az első szövetkezeti kísérletek	202
A Szatmár-megyei kísérlet	202
A Baranya-megyei kísérlet	206
A pécsi kísérlet	207
V. A „produktív” szociálpolitika és igazgatás törvénybeli tartása	210
Törvényjavaslat az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról	210
Az egyke elleni küzdelemhez és a sokgyermekes családok megsegítéséhez	220
Az intézményes szociálpolitika első megnyilatkozásain az előadói beszédében	223
A képviselőházi vita	224
Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter válasza	230
A felsőházi tárgyalás	231
A belügyminiszter felsőházi expozéja	234
VI. A törvény végrehajtása és az új szociális szervezet	241
VII. A társadalom a „produktív” szociális munkában	251
Az önkéntes társadalmi munka	251
A munkaközösségek szervezése	253
A Fejér-vármegyei munkaközösségek	256
A munkaközösségi mozgalom országos elterjedése	258
A Kolozsvári tizes szervezet	262
A szociális gondozás főbb kérdései	265
VIII. Az új szociális igazgatás gazdasági kérdései	275
A közjóléti szövetkezetek megszerzése	278
A Komárom vármegyei Közjóléti és Gazdasági Szövetkezet működése	284
A közjóléti szövetkezetek eredményei 1940–1942. években	289
A szociális közigazgatás országos jelzőszámai	292
IX. A produktív kísérlet alakulása a második világháború további során	302
Törvényjavaslat a család szociális és egészségügyi védelméről	302
A szociális szakszolgálat fejlesztése	302

A közjóléti előadó jogállása	305
A szociális képzés kérdése	306
X. Befejezés	312
Orosz nyelvű tartalomjegyzék	315
Francia nyelvű tartalomjegyzék	321
Német nyelvű tartalomjegyzék	325
Függelék	329

I.

A „SZEGÉNYÜGY” IGAZGATÁSA

BEVEZETÉS

Kutatásunk tárgya annak vizsgálata, hogy az önmagukat ellátni és eltartani képtelen személyekről az egyes társadalmi formákban ki volt köteles gondoskodni, s valójában ki és miként látta el ezt a tevékenységet, a szociális gondoskodást. Az ellátatlanság oka – mégpedig az élet kezdetén vagy végső szakaszán – lehetett a kor, lehetett azonban olyan betegség, mely a nagykorú személyt is megakadályozta önmaga ellátásában és az önmagától való gondoskodásban.

Az egyének ilyen problémája megoldásában először a család, mint kisebb közösség volt segítségére. Érintetlenül hagyjuk ennek a közösségnek primitív formáit, melyek általában törődtek az egyén ellátásával. A kérdést – in medias res – az állam megjelenése után vizsgáljuk, mikor az egyénről való szociális gondoskodást a monogám család látta el. Családkhoz való tartozás hiányában vagy a családtól való távollét esetében e funkciót más szervek végezték, hisz a korai állam az egyénről való gondoskodást nem tekintette feladatának.

Homérosz kora még megbecsülte a „koldusokat”.¹ A rabszolgatartás kegyetlen államában azonban elhallgattak az emberiség megnyilatkozásai. A sztoikusok már azt tanították: neminnen misericordem esse, nisi stultum et levem. Seneca is véteknok tartja a könyörületet.² Amint azonban a rabszolgák körében elterjedt kereszténység eszméi feltörtnek a császári ideológiába, a szegényekről való gondoskodásról már megemlékeznek. Valentinianus (425–455) és Marcianus (450–457) császárok már beszélnek az uralkodó gondoskodási kötelesegeről. „Et quia humanitatis nostrae est prospicere egenis ac dare operam, ut pauperibus alimenta non desint”.³ Nagy Konstantin pedig Itáliára és Afrikára vonatkozó érvénnyel olyan parancsot ad, hogy mindenki „qui liberus aegre ac difficilis sustentet”, a fűcüstől tánogattassék (adiuvetur).⁴ A kereszténység álláspontját Szent Ágoston tolmácsolja: ... gratissime atque humanissime factum est, ut... plebs illa, quae suos agros non haberet, de publico viveret.⁵

Noha a kereszténység a feudális állam ideológiájává vált, a szegénygondozás egyelőre megmarad a társadalmi feladatok keretében, itt azonban sok fázison megy keresztül. A szegényügy állami szabályozását – bár a kóborlók és koldusok tekintetében Európa-szerte sok jogszabályt, különösen királyi rendeletet találunk – valójában az 1601. évi angol törvénnyel kap (43. Elisabeth, c. 2.), de a gondoskodás mozzanatait: a gondozás, sőt az igazgatás is – egyházközségek kezelésében folytak. A XVIII. században váltik csak általánossá az a felvilágosult nézet, hogy a „szegényügy” az állam vagy valamely állami szerv (város, község) kötelessége.

Az alábbiakban ezt a gondoskodást és annak fejlődését történelmi, jogi és szocio-

lógiai szempontból vizsgáljuk, de tevékenységünket a magyar állam területére szűkítjük le. Ugyanakkor összehasonlítás végett utalunk az európai államok hasonló törekvéseire. Vizsgálatainknak első részében a gondoskodást a feudális kor ún. „szegényügyére” korlátozzuk. „Szegény”-en elsősorban azokat a beteg, család nélkül, egyedül élő felnőt, magykorú egyéneket értjük, akik ellátásukra és fenntartásukra „idegen” segítség nélkül képtelenek voltak, s a társadalom egy-egy — kisebb vagy nagyobb — csoportjának gondoskodására szorultak. A fogalom felölelte a koldusokat, a vándorokat és a család nélkül egyhelyen élő betegeket. Majd e fogalom alá vontuk az árvákat és a családból kiesett, azaz magukra maradt gyermekeket is. Figyelmet fordítottunk arra, hogy az állam miként és mikor kapcsolódott be ennek a feladatnak ellátásába. Maga a szegényügy és annak megoldása természetesen elsősorban helyileg jelentkezett. A feudális partikulárizmusból adódóan a helyi szervek, időben legelőször a városok vállalták ezt a tevékenységet, melyet állami feladatnak is tekintenek.

A „szegényügy” s az állami felügyelettel, majd gondoskodással fellépő szegényügyi igazgatás kérdése a feudális kor különböző fejlődési szakaszain keresztül átvezet a burzsoá társadalmi formációba. Itt már szociális gondoskodásról is beszélhetünk, amelynek elsősorban kötelezetje a társadalom. Mégis a társadalmi erők elégtelensége és szervezetenlenségé folytán a tényleges megvalósító az elvben kiegészítőként szereplő állam lesz. Ezért beszélünk már szociálpolitikairól is, mely alatt a burzsoa korban azokat az elveket értettük, amelyeket az állam kidolgozott és érvényesített családok és egyének megélhetésének biztosítása érdekében olyan esetben, ha azok megélhetése korrik, egészségi állapotuk vagy váratlan esemény, illetőleg elemi csapás következtében veszélyeztetve volt. Itt előbb, a feudális korban egyáltalán beszélhetünk szociálpolitikáról a nélkül, hogy az anakronizmus vétkében elmarasztalva lennénk, ez alatt elsősorban az államra veszeljes személyek (koldusok, csavargók, munkakerülők) rendészeti megelőzőjét értjük. Ez az állami szociálpolitikai tevékenység ... amelynek csirnit már a feudális korban láthatjuk — alakul át a burzsoá korban a bajba jutott személyekről és családokról való gondoskodással. A burzsoá államban — nem utolsósorban a tébizonytalanságban élő munkásság mozgalmának hatására — a szociálpolitika elvei és megvalósításuk: a szociális gondoskodás kiterjed előbb a munkás-, később az ún. társadalombiztosítás bevezetésére, majd fokozatos kiszélesítésére, mely teljes terjedelmében napjaink szocialista államban valósul meg.⁶ A szociálpolitika, illetőleg a szociális gondoskodás kiszélesedése a szociális biztosítással a társadalomból indul el, feladatait azonban mindinkább az állam veszi át. Kiszélesedik azután a szociális gondoskodás más szociálpolitikai feladatokkal is (anya- és csecsemővédelem, gyermekvédelem, családvédelem, ezen belül a nyaraltatás, gyógyszer-, orvosi és kórházi ellátás stb.), melyekről már szemnyképpen sem lehet mint „szegényügy”-ről beszélni. Mi alábbi vizsgálódásaink során megmaradunk a magyar szegényügy és szegényügyi igazgatás keretében, a szociális gondoskodás egyéb ágait csupán összefüggésben érintjük, a burzsoa kor „produktív” szociálpolitikájáról és szociális igazgatásáról e kötet második részében kívánunk szólni.

A FEUDÁLIS MAGYARORSZÁG SZEGÉNYÜGYE

I.

A „szegényügy” első megjelenése Magyarországon

A szociális segítség törvényes szabályozásával alig találkozunk legrégebbi törvényeinkben. Árpád-kori emlékeink vizsgálatánál I. István király I. törvénykönyvében láthatóval özvegyek és különösen az árvák érdekeinek védelmét. Ha ugyanis valaki fiával és csak él, „nem kényszeríthető — mint az ősi szokásjog szerinti leviratás azt indokolta volna⁷ — újabb házasságra”. „Ha azonban fogadalmat megváltoztatva, ismét férjhez akar menni és az árvákat elhagyni — így a törvény — az árvák vagyonaiból egyáltalán semmit ne követelhesse magának, csupán az őt illető ruhákat”⁸.

I. László sokáig elsőnek tartott III. törvénykönyvében találunk ismét szociális vonatkozási rendelkezést, ami a halottak kötelező eltemetetéséről szól. A kötelezettség a halott idegen halottra is vonatkozik, akit a templom körüli temetőben kell elhantolni.⁹

¹²²²

Az Aranybullaiban is találunk rendelkezést az özvegyek védelméről, amikor „hitbértől” amely a férj vagyonából a házastársi köteleesség teljesítéséért lekötött összeg volt. ¹⁰

E néhány törvényhelyen kívül nincs nyoma annak, hogy a korai feudális államban — még később sem — az állam bármilyen módon részt vegyen a szociális kérdések megoldásában. A gondoskodás elsősorban a családra tartozott. Ezenkívül a nélkül, hogy jogszabály ezt kötelezővé tette volna, a társadalmi gondoskodás elsősorban az egyházakat, itt is inkább az egyre jobban elterjedt szerzetesrendekkel illette.

Ismerünk egyházi törvényeket, melyek az egyházat illető tized egyenyvedél a nyomorgóknak biztosítják. ¹¹ Ezt a rendelkezést azonban nem tartották meg. A magyar törvényekben a fizetnie sem látnak ilyen megszorítást. ¹² Hogy az egyház illetékességi körébe tartozónak tekintette a szociális gondoskodást, kiterjeszt az egyházi bírászkodás hatáskörének középkori gyakorlatából is, amely Mátyás hataskori korlátozásáig (1464: XVII. tc.) a házasságon, a hitbécen kívül, s az akkor is megmaradt „asszonyok megveretetésén” túl az özvegyek és árvák védelmére kiterjedt. ¹³

Néhány adat fenn is maradt a középkori magyarországi szerzetesrendek abbéli tevékenységéről, hogy utassoknak, szegényeknek, betegeknek megfelelő támogatást nyújtottak. Mint egy 1198-i pápai oklevél említi, Belus ban (1141–1157) a főle Szent István első vértanú tiszteletére alapított kő bencés monostort olyan bőkezűen ajándékozta meg, hogy ez nemcsak a szerzeteseket tudta ellátni, hanem — az alapító szerinti — „a hozzá forduló” utassoknak és szegényeknek is megfelelő támogatást nyújthatott. ¹⁴ Másik adatunk 1208-ból való. II. András ekkor megerősítette a tébényi bencés monos-

lor számára tett adományokat, ugyanakkor vámmentességben részesítette a Rába győri és a Rába kenézi hídján mindazokat a terményeket, melyeket a monostor saját birtokairól szállított szerzetesinek ellátására, valamint a vendégek és a szegények napi szükségleteinek fedezésére szállítottak.¹⁵ A Pannonhalma gazdasági ügyet kenéry kézzel rendező és a szenthegyet a tatár betörés ellen védő Oros apátról is fennmaradt egy adat, hogy a kolostor jövedelmének egy részét a szegények ápolására kívánja fordítani.¹⁶ Végül utalhatunk a Hamisnak ítélt pécsváradai alapító levél egyik rendelkezésére, amely az oklevél későbbi készítése esetén is egy koraközépkori kolostor ismert feladatát említi. Az oklevél ugyanis azt állítja, hogy az alapító István király a monostort – többek között – három a vendégek (hospites) és négy a betegcek (infirmi) számára rendelt szolgálóval is megajándékozta.¹⁷

A szegénygondozói tevékenységre utal a ciszterciák 1234-ből való azon oklevele, melyben a pápa meghagyja a tisztesvilégi cisztercia konventnek és apáfiának, hogy a kalocsai érsek által Bácsyon alapított ispotály vezetésére két laikus testvért bocsássonak az érsek rendelkezésére.¹⁸ Tudunk arról is, hogy Csicseri Miklós a premonstráti rend leleszi prépostsija (1405–1441) a konvent és a király beleegyezésével itt a Szentlélektről elnevezett ispotályt alapította a szegények számára. Hasonló adat a sági prépostság javára történt azon 1528. évi örökösödés, hogy a monostor köteles annak környékén található koldusoknak minden csütörtökön 1–1 obulust adni, télen pedig a női és férfi szegények kapjanak 1–1 ruhára való szövetet.¹⁹

A kolostorok csak mellékesen láttak el szegénygondozói tevékenységet. A keresztelshorúkkal együttjáró vándorlási mozgalom, a betegségek és a járványok Európa-szerte felvetették a szegény-beteg gondozás problémáját. Ennek ellátására Európa Nyugatán és Keletén egyaránt testvérületek jöttek létre, akik magukat kolostori életmóddal a szegények és betegek szolgálatára szentelték. A testvérületek kolostorokhoz, káptalanokhoz kapcsolódtak, vagy önálló testvérületeként is működtek. A fejlődés csúcsein e testvérületekből lovag- és ispotályos rendek nőttek ki.²⁰ A legtöbb lovag vagy ispotályos rend Magyarországra is eljutott. Ilyenek voltak a Johanniák, akik Esztergomban, Székesfehérváron, Pesten, Budán s az ország más részén is ispotályokat tartottak fenn,²¹ a Szent Antalról elnevezett ispotályos rend, amelynek Darócon, Pozsonyban és Segesváron voltak házai,²² a francia eredetű Szentlélektről elnevezett ispotályos rend, amelynek budai (Fehérvári) ispotályáról a török időkig vannak adatok. Ispotályaik 1292-ben Nagyszombatban, Mohács előtt még Székelyvársárhelyen (Marosvásárhely) s másutt is megjelentek.²³

Iz ispotályos rendek működéséről felmérhető adatok sajnos nincsenek. Ami rendelkezésünkre áll, rendszerint adomány, per, vagy szerződés, amelyek csak a rendek, avagy az ispotályok életének külső kereteire vetnek fényt. Bevételei forrásaik között a földbirtokok jövedelméin és az adományokon kívül szerepel jelszik a gyűjtőtötevékenységéről vannak adataink.²⁴ Ezek az ispotályos rendek azonban nem lépték át a török uralom periódusát. Nincs adatunk arról, hogy a török kiakarodása után bármilyen ispotályos rend tovább működött volna.

A középkori világi társadalomnak voltak már testületi is, amelyek az egyház és az állam szoros együttműködése folyán gyakran valamely egyház (templon, oltár) gondozásával kapcsolatban is tevékenykedtek. Máskor az azonos foglalkozást űzők

– különösen a kézművesek – tömörültek társulatokba, melyek a foglalkozással járó közös érdekek védelmén kívül tagjaik szociális védelmére is figyelmet fordítottak. Az előbbiek közé tartoztak különböző testvérületek, társulatok, nem utolsósorban az ún. Kalandos Társulatok. Az utóbbiak közé az azonos foglalkozást űzők céhei.

Az egyházi, vagy vallásos célok keretében működő társulatok, melyek közül kiemelkedő szerepet töltöttek be a Kalandos Társulatok, Magyarországon már a XI. század végén megjelentek. László I. dekretumna ugyanis megtiltja, hogy valaki a kalandhelyen megtiltja a törvény, hogy az apátok és a szerzetesek kalandos összejöveteleken halottjainkért tartott kalendás torlakomáikon az egyesületi testvérek könnyen lerészvedtek és táncperdültek az egyház cintermében, a temető udvarában.²⁷ Ennek ellenére a zsinat nem ellensége a kalendás egyesületeknek, mert azt is kimondja, hogyha valaki papjának és egyesületi testvérének engedélye nélkül a kalendát elhagyja, akkor kezét, amellyel testvériséget ígért, váltassa meg 10 penzával.²⁸

A kalandos társulatok, amelyekben papok és valószínűleg már világiak is részt vettek, nevéket onnan kapták, hogy összejöveteleiket a hónap első napján (Calendaris) tartották. Az összejöveteleket az egyházi, vagy jótékonysági cél hangsúlyozásán kívüli lakomákra használták fel, s bizonyára innen ered a szabolcsi zsinat tilalma. A világi papok hasonló társulatával a 13. században a Szepességben találkoztunk. 1248-ban említik a 24 szepességvel plebános társulatát (fraternitas plebanorum).²⁹ Fél évszázaddal később Csütörtöktelepen, Szent László templomában gyűlnek össze a lelkesek, élkesekre, tanácskozássokra világit is meghívhatnak. A szepesi társulat ismert 1298. évi szabályzatában nincs ugyan szó szociális tevékenységről,³⁰ hogy azonban a kalandosok s a hasonló vallásos társulatok szűk körű szociális tevékenységet is folytattak ki, mutatja a nagyszombati fraternitas azon célkitűzése, hogy a szegényeket és idegeneket elmentessék, utolsó útjukra elkíséjék.³¹ Az eltemetési kötelezettség, a végüliszesség megadása megállítható az Anjou-kor első lovagrendjénél „Szent György Vitézi társulata” (Societas fraternitatis militiae Sancti Georgii insignata) tagjainál³² és később Zsigmond király 1408-ban alapított, Sárkány-rendje szabályzaiban.³³

Helytörténetírásunk,³⁴ egyháztörténetírásunk³⁵ egyaránt nagyszámúban ismeri a középkori testvérületeket, kalandos társulatokat, melyekben azonban a szociális tevékenység elsősorban a tagok, ritkábban a szegények és idegenek elmentetésére, s eselleg a tagok egymás közötti gyámolítására szorítkozott s a társulatok ritkán vészteltek túl a mohácsi katalakizmánál. Kivételet volt az őt kolozsvári kalandos társaság, melyek a város földművelő, ún. „földész” rétegéből rekrutálódtak.³⁶ Ezek a társulatok is az alapszabályok szerint – vallásos célokra alakultak, de tevékenységi körükbe tartozott halottaink elmentésének szép rendtartása. E tevékenységet a kolozsvári kalandosok testületi a XX. században is fenntartották.³⁷

A közép- és újkor, elsősorban vallásos célt hirdető testvérületeknel még a szociális célok csak mellékesen vagy kothatózólian jelentkeznek. A középkor azonos foglalkozást űzők testületénel, az ún. céheknel, a tagok szociális segítése már elsőrendű kötelesség. Magyarországon legelterjedtebbek az ipari úzők céhei, amelyek főképp az iparosok központjaiban, a városokban keletkeztek. Már a XIV. század elejétől isme-

rünk magyarországi céhekkel. A céhek életét szabályozó céhlevelet kezdetben a városok bocsátják ki,³⁸ a kisebb városokban a város földesura.³⁹ Külön szabályozzák a céhlegények jogviszonyait.⁴⁰ A Tripartitum szerint a céheknek maguknak is joguk van „a fejedelem megegyezésével” statutumokat hozni s a gyakorlat úgy is alakult, hogy a céhek maguk alkották szabályaikat, ezeket azonban csupán városaik hatóságának mutatták be megerősítés végett. Földesúri mezővárosok céheinek szabályzatát a földesurak erősítették meg.

Részben a céhstatutumokból, részben a céheknek jegyzőkönyveikben fennmaradt iratanyagából tudjuk, hogy a céhek maguk gondoskodtak tagjaik és az alkalmazottak szociális problémáiról. A céh gondoskodott arról, hogy a beteg mester helyett segédje, vagy ilyen nem léteben egy másik segéd vigye az ipart, az elhunyt céhbeli mester özvegye pedig jogosult volt segéd alkalmazása mellett az ipar további üzérére. Noha a legények, inasok munkaviszonyai gyakran embertelenek voltak, a beteg legényről, vagy inasról elsősorban mesterének, ha pedig munkaviszonyban nem állott, a céh kasszájának volt kötelessége gondoskodni.⁴¹ Nem tudjuk felmérni e gondoskodás mértékét, esetleg a céh számadásokban a feudáliszmus utolsó idejében lehetne ezekre adatokat találni. A céhekről irt monográfiák e kérdések értékelésére nem terjedtek ki. Demkó Kálmán azonban a felsőmagyarországi városok életéről irt monográfiájában talán kissé optimista módon arról emlékezik meg, hogy az ottani céhek életének egyik jellemző vonása volt a céhtársak közti uralkodó kölcsönös segélyezés elve. A céh szállója a városba betegn érkező mesterlegények menedékhelye, szükség esetében kórháza, mert a céhbe felvétel tagává tette őt a céhesládának, mely minden szükségében támogatta. A céh a felsőmagyarországi városokban maga gondoskodott saját szegényeiről. A legények ládájának összerakott forintjait a szerencsétlen társak segélyezésére fordítják. A beteg mester igen ritkán szorul segélyre, mert a céh a legjobb munkáslegényt állítja műhelyébe s az üzlet fenntartásáért nem jár fizetést. A beteg és családja nem jelt terhére a közállományoknak.⁴² Természetes, hogy a céhbellek támogatásához tartozott a céhbellek elmentéséről való gondoskodás is.⁴³

A helytartótanács 18. századi megjelenesével és hatáskörének a céhek jóléte való kiterjesztésével az ipartüggyel együtt az iparosok jóléti ellátása is állami felügyelet alá került. A céhszabályokat ettől kezdve a helytartótanács erősítette meg, ugyanakkor a szabályok végrehajtásának ellenőrzését a helytartótanács megszította az ellenőrzést eddig is ellátó városi tanácsokkal, illetve a tanácsok által megbízott céhkomissziákkal. Utóbbiak a közvetlen felügyeletet, tehát jelen esetben a szabályok jóléti intézkedéseinek betartását, míg a helytartótanács a főfelügyeletet látta el.⁴⁴

A városi ispotály és szegénygondozás a feudális korban

A szociális problémák legelőször és legelősebben a középkorban a városokban jelentkeztek. Itt tömörültek a családjukból kiragadott, a földjüktől megfosztott, vagy az embertelen körülmények miatt a jobbágyorsból kiszökött, a városban könnyebb munkakörülményekért elszökött, vándorló iparosok, napzámosok, vagy éppen munkakerülő lumpendemek. Éppen ezért a középkori városnak, minél jelentősebb volt, annál több gondot okozott az ún. szegényügy, melyben a jóléti gondoskodás mellett, vagy éppen helyett legfőbb szor a rendészeti kérdések domináltak.⁴⁵

Mivel a középkori szegényügy intézeti kezelése a kolostorokban, vagy káptalanokban elhelyezett ispotályokban folyt, első sorban ott, ahol ilyen ispotályok nem voltak, a városoknak kellett gondoskodni azok létesítéséről és fenntartásáról. Elhhez a városokat a polgárság számos alapítványa, hagyományja is segítette. Magyarországon a városi ispotályintézmény elterjedése lassabban haladt, mint Nyugat feljöttöttebb városokban – nem ritkán városállamainban. Magyarországon a városok fejlődése lassúbb volt s így a szociális kérdés valóminő megoldásának elodázhatatlansága később jelentkezett. Az ispotályügy magyar monográfusa úgy látja, hogy az ispotályintézmény és a szegényügy – egy-két esetet leszámítva – a XIII. században és a XIV. század első felében újszólván teljesen az egyház kezében volt,⁴⁶ s ezt a megállapítást el is fogadjuk, ha arra gondolunk, hogy a városfejlődés első jelentős etapjai az Anjou uralkodók korához, főként I. Lajoshoz fűződnek. Az ispotályok szaporítása, a szegényügy valami módon szükséges rendezése ekkor lépi át az eddig csupán társadalmi térben elhelyezkedő kereteket. Ispotályaink monográfusa azt is kimutatja, hogy a városok a XIV. század második felétől kezdve mindinkább magukhoz ragadják a volt rendi ispotályokat, ami összefüggésben lehet az ispotályostendek működésének hanyatlásával, s azzal is, hogy a rendek az ispotályoknak szánt polgári hagyományokat nem mindig a szegények gondozására fordítottak. A városok tehát kimutathatóan (Pozsony, Nagyszombat, Buda, Segesvár, stb.) kiharcolják, hogy ellenőrizhessék az ispotályok vagyonának mikénti felhasználását és becsőljának az ispotályok vezetőknek megválasztásába.⁴⁷

A XVI. században alapított ispotályoknál – főleg a reformáció után – már a város lesz az ispotályok gondozója (pl. 1529-ben Debrecenben).⁴⁸ Hasonló a helyzet Újbányán, Szokolozán.⁴⁹ Városi ispotályként jelenik meg a XIV. század második felében az iglói,⁵⁰ a zágrábi Szűz Máriáról,⁵¹ a kolozsvári Szent Erzsébetről elnevezett s a polgári korban is fennmaradt ispotály.⁵² Ilyennek mutatják a XV. század harmadics éveitől, illetőleg a század végétől kezdődőleg a városi számadásokban Bártfa és Brassó ispotályait.⁵³ Ott állanak a városi megbízottak 1356-ban a beszercei, 1494-ben az eperjesi, 1515-ben a löcsei ispotályokról.⁵⁴

Az ápolóintézetek betelgatóképességére jellemző, hogy Pozsonyban a XVII. század közepén 40, a XVIII. században pedig 46 személy kapott teljes ellátást a polgári ápoló intézetben. Az ellátást akként szabályozták, hogy az ápoltak vasárnap és kedden levest és fejlenkint fél font húst, pénteken és szombaton húvelvesyvelenyeket, vagy ünnepek alkalmával dupla adag húst, sültet, egy meszely bort, egy zsenlyét és egy dénárt kaptak. Ezen felül hetenkint két font zsírt és annyi kenyert kaptak, amennyit megadtak emni. Más napokon mindegyik alammisztriból és pénzbeli járulékból magartartozott saját ellátásáról gondoskodni. Aki nek erejük engedte, kötelesek voltak segédkezni az intézet gazdasági és egyéb munkálatainál. Vagyonukkal sem életükben, sem végrendeletileg nem rendelkezhettek az a csekély összeget kivéve, amit lelkük üdvéne miszalapítványokra fordíthattak. Új gondozott felvétele a városi tanácshoz tartozott. Az anyagi ügyek irányítását végző gazdasági vezető is a tanácsról kapta feladatát. Az intézet személyzetéhez tartozó kántor a templonukban orgonánál, a gondozottakkal imádkozott, a kántor felesége a betegeket ápolta és a gondozottakra mosott. Ezért mindketten duplán kaptak alammiszna-pénzt.⁵⁵

Az ispotályok bevételeit szolgálták a városi pénztár vállalatán, az alapítványokon, hagyományokon kívül az alkalmi adományok, s az alammiszna gyűjtés, nemkülönben a

városi statútumok egyes büntető rendelkezései alapján az elkobzott – nem előírt súlyú – zsemlye, a sifány hús s az egyéb elkobzott árúk.

A városi ispótályok legnagyobb része átvészelt a feudális kort. Néhányukat közben az egyes egyházak gondozására átvették. Ilyenkor a város átadta az alapítványokat, vagy évenkénti segílyt adott, de mindenesetre megtartotta az ellenőrzést. A legtöbb városi ispótály azonban ilyenül maradt a polgári korban is, legfeljebb elnevezésében (aggápolda, aggmenház, szegényház, később szeretház, szeretelotthon, stb.) történt változás. A XIX. században azután – mint látni fogjuk – világi egyesületek (jótékony nőegyletek) is beléptek az intézményeket alapítók és fenntartók sorába.

Ha a feudális kori városi statútumokat átnézzük, sokszor találunk rendelkezést a szegényekről. Ezek a statútumok azonban a szegényügyvel legtöbbször rendészeti kérdésként kezelték s arra törekedtek, hogy egyrészt távollartsák az idegen koldusokat a várostól, a városbéli koldusok tevékenységét pedig szabályok közé szorítsák. Az ispótályoknak kiutalt elkobzott árúkról is találunk rendelkezéseket a statútumokban.

A városoknak a kolduskérdés szabályozása terén kialakult nézetét Győr 1755-ből való statútuma tükrözi. A városi tanács megállapítja, hogy a „szomszédos és távolabb fekvő helyekről” Győrbe özönlő koldusok száma annyira megnövekedett, hogy azoknak tolakodása miatt több úr is panaszkodott”. Ezért a magistratus „egykamarattal és egybhangzóan” megbízta a városkapitányt, „hogy válassza el azokat, akik a város szokott jelvényével vannak ellátva és ezek szabadon koldulhassanak. Az extraneusokat ki kell toloncolni s egyúttal a vámszedőknek meghagyják, hogy be ne bocsássanak külső koldusokat”. Arra is vigyázni kell, nehogy utánozzák a város jelvényét, hogy ez alatt koldulhassanak. Ezért eltiltják ilyen jelvények gyártását is.⁵⁶

Komárom (1717), Sopron (1719) városok a sok tüzeset miatt figyelnek fel a városokba jövő gyanús személyekre, így a koldusokra is.⁵⁷

Későbbi szociális intézkedések csiréit is találunk a feudális kori statútumokban. Különösen járványok idején gondoskodtak a városok a szegény betegek gyógyításáról. Közeg 1710. évi statútumában azt találjuk, hogy „mivel sok a szegény beteg, ki nem tudja az orvosságot megfizetni” a patikus „az orvosságot adja ki a nemes tanács parolájára”. Aki fizetni tud, azzal megfizettetik, aki pedig szegény, a helyett a város fizeti meg az orvosság árát.⁵⁸ Közegen azt is elhatározták, hogy a kalnások számára zsáknak való vásznat adjanak a szegény betegek számára.⁵⁹ Az 1831. évi kötetá alkalmából a szombathelyi közgyűlés engedte meg az orvosoknak, „hogy az igen szegény betegek részére a kocsinárosoktól...assignatio mellett a Város Contójára a szükséges étel megszerezlessen”.⁶⁰

Kassa statútumaiban a választott község és annak elnöke a „fűrnemder” figyelemzteti a bírót és a tanácsot a szegényekkel szembeni kötelességeikre, elsősorban az ispótály rendbentartására, a háborúban elpusztultnak újjáépítésére, illetve újabbnak építtetésére. 1687-ben kéri a fűrnemder a bírót és a tanácsot, hogy az ispótálytiszték szorgoskodjanak a városon kívüli ispótály felépítésében és a szegénységnek is jó gondját viseljék.⁶¹ Tíz év múlva a község a külvárosban, a „hostaton” elkezdett ispótály építését sürgeti s elhatározza, hogy „az ispótálybeliek táplálására” malom építtessék.⁶² 1704-ben a Rákóczi szabadságharc idején pedig azt panaszojják, hogy a háborúban az ispótály elpusztult. Ezért kéri a választott község a bírót és a tanácsot, hogy amíg a szegények számára nincs meg az ispótály, addig „ahogy csak a várostól telik, gondos-

kodjanak mindennapi szükségükről s amint a háború megcsendesedik, gondoskodjanak arról, hogy airoi most az ispótály lerontatott, ugyanazon a helyen új ispótály épüljön”.⁶³

Jegyzetek

- 1 Homérosz, *Iliász, Odüsszeia*. Homéroszi költemények. Budapest, 1960. VI, XVIII. ének.
- 2 Cicero beszéde Murena érdekében. M. Tulli Ciceronis Scripta, quae manserunt omnia, Recognovit C. F. W. Mueller. Paris II. vol. II. Lipsiae, 1903. 29. caput 325. p. — „Plerique enim ut virtutem cum (sc. clementiam) laudant, et bonum hominem vocant misericordem. Haec autem animi vitium est”. Seneca, *De clementia*, Liber II. 4.
- 3 *Corpus Juris Civilis*. Codex Justinianus. Berolini, 1915. Liber primus. II. 12. §. 2.
- 4 Theodosiani libri XVI: cum constitutionibus Sirmondianis. Ed. adsumpto apparatu P. Kruegeri Th. Mommsen. Voluminis I. pars posterior textus cum apparatu editio secunda huius operae expressa. Berolini MCMXIV. XI. könyv. XXVII.
- 5 *De civitate Dei Libri XXII. ex reconsonione Emanuel Hoffmann*, Paris I. Libri I—XIII. Pragae, Vin-dobonae, Lipsiae. 1899.
- 6 L. erre Csizmadia Andor, *A szocialista állam szociális gondoskodást megvalósító tevékenységé-nek elvi kérdései*. Népegészségügy, 1960. július 181 sk. 1.
- 7 László Tagányi Károly, *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. I. r. A családi jog és öröklési jog köréből. Budapest, 1919. 31. 1.
- 8 István király I. törvénykönyve. 26. cz. az özvegyekről és az árvákról. Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrása*. Budapest, 1904. 37. 1., magyarul Becér-Csizmadia, *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001—1949. Budapest, 1966. 52. 1.
- 9 László ún. I. törvénykönyve 25. cz. Závodszyknál 162. 1.
- 10 Csizmadia Andor, *A 750 éves Aranybulla*. Székesfehérvár, 1972. „Műhely” 62. 1.
- 11 H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte*. I. köt. 3. kiad. Weimar, 1955. 120, 175. 1. — I. még G. Ratzinger, *Geschichte der kirchlichen Armenpflege*. 2. Aufl. Freiburg, 1884., magyarul *Az egyházi szegényápolás története*. Budapest, 1886—87. 1. k. 201. 1.
- 12 L. Csizmadia Andor, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatának kialakulása és gyakorla-ta a Hortly-korszakban*. Budapest, 1966. 150 sk. 1. még úó, *A magyarországi feudális joginté-z-mények felszámolásához*. A decima megszüntetése. Gazdaság és Jogtudomány, 1969. (III)évf. 104. 1.
- 13 L. Bónis György, *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kan. Abt. Weimar, 1963. 206 sk. 1. XLIX.
- 14 G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae et civilis*. II. köt. 336. 1. Pannónhalmi rendtörténet. XII. B. köt. 427. 1.
- 15 Fejér, C. D. III. 1. 65. 1.
- 16 Pannónhalmi rendtörténet I. 681. 1. 91. okl.
- 17 Pannónhalmi rendtörténet XII. B. k. 13. 1.
- 18 Fejér, C. D. III. 2. 381. 1.
- 19 Oswald Arisztid, *Fegyvernek*. Ferenc sági prépost rendi visitator 1606—1535. Emlékkönyv. 98—99. 1. Mindezeket a szerzetesrendekre vonatkozó adatokat közli Somogyi Zoltán, *A közép-kori Magyarország szegényügye*. Budapest, 1941. Palasstra Calasantiana 37. sz. 15—19. 1.
- 20 G. Ratzinger, i. m. 1. 326 sk. 1. — Wilhelm Liese, *Geschichte der Caritas*. Freiburg, 1922. 1. 169 sk. 1., II. 7 sk. 1. — Franz Melfert, *Caritas und Krankenwesen bis zum Ausgang des Mittelalters* (Schriften zur Caritaswissenschaft. Bd. II.) Freiburg, 1927. 211 sk. 1. — Siegfried Reicke, *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter*. Stuttgart, 1932. Kirchenechtliche Abhandlungen. 111—114. sz.
- 21 Somogyi i. m. 22—28. 1.
- 22 Somogyi i. m. 28—37. 1.
- 23 Somogyi i. m. 37—48. 1. *A magyarországi ispotályos tevékenységre a Somogyinál jegyzetekben közölt helyi monográfiákon kívül lásd még Váczy Péter, A középkor története a Hóman—Szék-sü—Kerényi-féle Egyetemes történet II. köt. Budapest, 1936 c. művének idevágó fejezetét.*
- 24 Ortway Tivadar, *Pozsony város története*. II. 4. 296. 1.
- 25 *De subtracione calendarum absque licencia*. Závodszy i. m. 160. 1.
- 26 Závodszy i. m. 164. 1. 39. j.
- 27 Erdélyi László, *Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig*. Budapest, 1942. 58. 1.
- 28 Závodszy. i. m. 160. 1.
- 29 Wagner, *Carolus*, *Annalecta Scopusii*. Viennae, 1774. Pars II. 9, 10. és 47. p.
- 30 *A szabályzatot magyar fordításban közölte Majláth Béla, A kalandos társulatok*. Századok, 1885. 566—7. 1.
- 31 Majláth i. c. 569. 1.
- 32 Erdélyi László, *Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban*. Klebelsberg-Emlékkönyv, 1925. 255. 1.
- 33 Baranyai Béla, *Zsigmond király ügynevezeti Sárkányrendje*. Századok, 1926. 574—580. 1.
- 34 Közöttük Király János, *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest, 1894. 180. 1., Ortway Tivadar i. m. II. 4. 399—404. 1., Házi Jenő, *Sopron középkori egyháztörténete*. Győregyháza-megye műjából. IV. sz. 1. r. 288. 1. úó, Sopron szab. kir. város története. II. r. 1. k. Sopron, 1930. 81. 1., Seibert, *Gusztáv, Die Bruderschaft des hl. Leichnams in Hermannstadt*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge X. 315—332. 1.
- 35 Pásztor Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest, 1940. 25 sk. 1.
- 36 *A kolozsvári kalandosokra* I. Lindner Gusztáv, *A kolozsvári Kalandos-társulatok*. Erdélyi Múzeum, 1894. 143 sk. 1.
- 37 Csizmadia Andor, *Városi társadalomszervezésünk kezdete*. Különlenyomat a Városi Szemle XXX. évfolyamából. 3—20. 1.
- 38 Szádeczky Lajos, *Iparfejlesztés és a céhek története Magyarországon*. Budapest, 1913. I—II.
- 39 1369-ben az óbudai mézárásokat pl. Erzsébet anyakirályné mint a város földesura adta ki. Lederer Emma, *A legfrübb magyar iparososztály kialakulása*. Századok, 1914. 640 sk. 1.
- 40 Kassai takácslegények céhlévél 1429-ből, pozsonyi péklegényeké 1430-ból.
- 41 Vörös István, *A mezőúri céhek élete*. Szentgotthárd, 1911. Művelődéstörténeti értékek, 54. sz. 82. 1. — Kmetty Béla, *A magyar örökösök helyzete a XVI. században*. Budapest, 1912. 90. 1. *A legényegyesületek segélypénztári funkcióját Szűcs Jenő világítja meg, Városok és Köz-műveltség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, 1955. 161. 1.

- 42 Demkó Kálmán, A felsőmagyarországi városok életéről a XV–XVII. században. Budapest, 1890. 98. l.
- 43 Szádeczky Lajos, i. m. i. 203. l. – Hruček Győző, A késmárki céhek jog- és művelődéstörténeti jelentősége. Miskolc, 1941. 166. l. Vörös i. m. 83. l., Kmety i. m. 91. l. – Duray Kálmán, A váci céhek. 1912. 126. l.
- 44 Ember Győző, A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népréplmi működése III. Károly korában. Budapest, 1933. 67. l.
- 45 A szegényügy rendészeti kezelésére Mohl, Polizeiwissenschaftl. I. k. 52. §. – Josef Sonnenfels, Grundsätze der Policey-Handlungs- und Finanzwissenschaft. Wien, 1769–1776.
- 46 Somogyi i. m. 51. l.
- 47 Somogyi i. m. 53. l.
- 48 Herpay Gábor, A debreceni ref. iskolái története 1529–1929. Debrecen, 1929.
- 49 Fejér CD X. 7. 400 sk. l.
- 50 Münnich Sándor, Igó kir. korona- és bányaváros története. Igó, 1896. 171. l.
- 51 J. B. Trkalčić, Monumenta historica... civitatis Zagrabiae, VI. 189–190. p. X. 42.
- 52 Jakab Elek, Oklevéltár Kolozsvár város története I. kötetéhez. Buda, 1870. 307, 384–7. l.
- 53 Fejérfalaky László, Magyarországi városok régi számadáskönyvei. 314 sk. l. – Iványi Béla, Bártfa levéltára. Budapest, 1910. I. 180 sk. l. – Fráter István, Brassó gazdasági helyzete a XV–XVI. század fordulóján. Budapest, 1930. 69. l.
- 54 Müller, Friedrich, Geschichte der siebenbürgischen Hospitaller bis zum Jahre 1625. 1855/56. 23. l. – Iványi Béla, Eperjes sz. kir. város levéltára 1245–1526. II. 284. l. Wagner, Analecta Seep. II. 131. Műndezekre Somogyi i. m. 59. l.
- 55 Vámosy István, A pozsonyi kath. apótlóintézet története. Pozsony, 1898. 51–54. l.
- 56 Kolozsvári Sándor–Óvári Kelemen, Corpus Statutorum Hungariae Municipaliu. (= C. St.) Budapest, 1904. V. 2. 522. p.
- 57 C. St. V. 2. 407, 424. p.
- 58 C. St. V. 2. 385. p.
- 59 C. St. V. 2. no.
- 60 Kuncz Adolf, Szombathely-Savaria-rendtalanácsú város Monographiája. Szombathely, 1880. 197. l.
- 61 C. St. Budapest, 1890. II. 2. 272. p.
- 62 C. St. II. 2. 309–310. 1697. év.
- 63 C. St. II. 2. 338. p.

II.

A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS SZOCIÁLPOLITIKÁJA

Rendészeti és népréplmi kísérletek
III. Károly és Mária Terézia idején

A felvilágosult abszolútizmus¹ magyarországi válfaja – a környező államok és főképpen az azonos uralkodó egységes birodalmi törekvései következtében – irányt vett a népréplmi intézkedések megvalósítására. A cél itt is a „közjó, az „allgemeine Wohl” létrehozása a monarchia valamennyi tartományában s mellettük Szent István koronája országában is. Montesquieu Esprit des lois-jában angol előkép után az állam kötelességének tartja minden polgár-számára a „biztos megéllést, megfelelő táplálé-egészséget”.² A felvilágosult abszolútizmusban „a közjó” igénylését az uralkodó kiterjeszti birodalma valamennyi polgárára, kiket – ha kell – erőszakkal is kényszerítik a mindennapi megszervezéshez szükséges munka elvégzésére. S itt jelenkezik a feudális abszolútizmus államának rendőri jellege, amely jóléti tevékenységét is mindig összekapcsolja az állam biztonságával. Szinte úgy látjuk, hogy a rendészeti kérdések – különösen is – mindig az elsődleges szempontok.

A korszak szegényügyi rendelkezéseiben világosan láthatók e tendenciák. Angliában, ahol már szigorú törvényeket hoztak VIII. Henrik óta a koldulás ellen, az egyházhoz – bár szabályozza a szegényügy kérdéseit – ez időben még társadalmi szervekre bízta a végrehajtást. A szegények azonban legtöbbször a workhous-nak nevezett, s a munkakényszerrel egybekötött dologházról erősen idegenkedtek, azt mintegy börtö-nöknek tekintették.³

Franciaországban a felvilágosodás alig segítette a rendészeti kérdések lekintelt szegényügyön. Itt a koldulást egyenesen bűncselekménynek tekintették és csak a Code pénal (269. cz.) minősítette le kihágássá. A nagy francia forradalom alatt a szegényügyet szinte teljesen elvonták az egyháztól,⁴ csupán a restauráció során került a legtöbb alapítvány ismét a kijelölt szervek kezébe.⁵ III. Napoleon idején még hivatalosan is elégedetlen állapították meg, hogy Franciaországban sem az állam, sem a községek nem ismerik a kötelező szegénygondozást.⁶ Még 1889-ben is a „Loi sur l'assistance medicale gratuite”,⁷ a kötelező ingyenes betegápolásról szóló törvény végrehajtásához a francia államnak igen radikális eszközöket kellett igénybevenni, hogy tekintélyét a magánjótékonyági intézmények leghatalmasabb védőivel, elsősorban a szervezetekkel szemben érvényrejuttassa.⁸

Porosországban is az „Armenpolizei” volt a szociálpolitika egyik rugója, mely a koldusoktól a közrend és közérköcs, a tulajdon és a polgár életének biztonságát foglalkozni a kérdéssel, amelyet az egyházi és magánjótékonyág mellett volt kénytelen

7 Az 1794. évi porosz „Allgemeines Landrecht” adott először törvényes szabályozást a szegényügynek, amely szerint a községek (városok) lettek kötelezve a kötelekükbe kifejezetten felvett, de később elszegényedett tagok elhátjáról gondoskodni.⁸

Ausztriában a szegényügy épp úgy a felvilágosult abszolútizmus vezetése alá került, mint Magyarországon. A Staatsrath, majd II. József uralma egységes alapelvek szerint kívánta megvalósítani a szegényügyet, amelyet elsősorban szintén kolduskérdésnek tekintenek. Mária Terézia egyik fő jogászideológusa Martini bécsi professzor az uralkodó számára kíván biztosítani a közjó, az általános jólét és boldogság érdekében szinte mindenre kiterjedő korlátlan jogokat. A jó uralkodó szabályozza a közbiztonságot, az egészségügyet s a szegényügyet is.⁹ S még tovább fejleszt a jólét és a rendszert összehasonlító Mária Terézia másik udvari tervekészítője, Sonnenfels báró politico-camerális munkáiban. Josef Sonnenfels Magyarországon is elterjedt egyetemi tankönyvében azt tanította, hogy minden állampolgárnak kötelessége dolgozni; a rennyhét az állam munkáira kényszerítheti, viszont a munkaképtelent az államnak kell eltartania. A kolduást nem szabad megengedni, a munkakerülőket pedig meg kell büntetni.¹⁰

Ausztriában szigorú rendszert előírásokkal és koldusszabályokkal már a 16. századtól találkoztunk. I. Ferdinánd 1552. október 15-én kiadott pátenzással hozzákezdett a jó rendszert, illetve igazgatási szabályozáshoz, amelynek során a községek és városok kötelességévé tette szegényeiknek eltartását.¹¹ Ezen az úton haladt az ausztriai szegényügy a feudális abszolútizmus Mária Terézia alatti koldusszabályozásáig.¹²

A feudális abszolútizmus ún. népvédelmi rendelkezései megjelennek egy időben a magyarországi feudális abszolútizmus XVIII. századi szervezeti kiépítésével. Mikor III. Károly az 1723. évi országgyűléssel felállította a magyarországi közigazgatás legfontosabb általános hatáskörű központi kormány szervét, a helytartótanácsot, e szervet keresztül kívánta – többek között – megrendszabályozni a szegényügy kérdését. A helytartótanács hatásköre ezért kiterjedt nemcsak a koldusokra és csavargókra, hanem az adománygyűjtő szervezetek, görögkeleti pópák, protestáns diákok e tevékenységének rendszabályozására és felügyeletére is.¹³

Alig hogy a helytartótanács megalakult, III. Károly Prágától már rendelkezelt bocsátott ki, amelyben az örökös tartományokból Magyarországra özönlő koldusok és kóborlók megrendszabályozását rendelte, ahogy az már a birodalom más országaiban is történt. A helytartótanács tárgyalja meg a kérdést és hozzon megfelelő rendeletet.¹⁴ A helytartótanács a következő évben eleget tesz a felszólításnak és a törvényhatóságoknak meghagyja, hogy a külföldi koldusokat és csavargókat el kell távolítani az országból, a munkaképes belföldi koldusokat szigorú eszközökkel is munkára kell ösztönözni. Végül a belföldi koldusok eltartásáról – akik csak alányszínűből tudják magukat fenntartani, – származási községük köteles gondoskodni.¹⁵

E rendeletben találjuk először a magyar közigazgatásban a község, jelen esetben még a származási község (ahonnan valók – unde essent) nem elég pontos meghatározását. Míg a helytartótanács kiküldte a törvényhatóságoknak a rendeletet, az uralkodó „nem-tetszéssel” értesült, hogy a csavargók szaporodnak az országban és tolvajlást, rablást, sőt gyilkosságokat követnek el. A helytartótanács ezért 1724. szept. 16-án kiegészítő rendeletét, hogy a „passzus nélkül kóborlókat nyomoztassa ki, s vétsesse őrizetbe”. Alapítsák meg mi célból kóborlóknak; s ha kell, őket „érdemük szerint”

büntessék meg... A tett intézkedésekről a helytartótanácsot késelelem nélkül értesítsék.”¹⁶

A koldusügy ausztriai szabályozását Magyarországon is követi a helytartótanácsnak egy 1775. október 12-én 4698 szám alatt kiadott rendelete (*Regulatio mendicorum et vagorum* = A koldusok és kóborlók megrendszabályozása),¹⁷ mely a koldusügy magyarországi szabályozására volt hivatott. A rendelet preambulumában be is vallja, hogy rendszert céljából jött létre, mert az uralkodó gondoskodása és szándéka „főképp arra irányul, hogy mi módon lehetne megfizetni ezt az országot a csavargó és a lenye emberektől és e részben jobban gondoskodni magáról a közbiztonságról.”¹⁸

Mária Terézia az ún. népvédelmi intézkedéseket is, mint új szakigazgatási tevékenységet a felvilágosult abszolútizmus felügyelete alá vonta. Ha tehát nem is vette el ezeknek a feladatoknak ellátását az általános igazgatást ellátó vármegyék és szab. kir. városok jogköreiből, arra határozottan törekedett, hogy az általános és szakigazgatási feletti felügyeletet a központi kormányzatszervek, legelőbb esetben a helytartótanács, pénzügyi kérdésekben a kamara, katonai kérdésekben a haditanács, illetve a katonai szervek lássák el.¹⁹ Mindez ügyekben a kormányzati és közigazgatási tapasztalatokkal nem eléggé rendelkező uralkodónőnek a központi agyrészt, a Staatsrat adott állandó segítségét. Noha a Staatsratban az egyes országoknak külön előadói voltak,²⁰ a birodalom – s ebben Magyarország önállóságát esetleg elismerve is – igazgatáspolitikájának egységesítésére törekedtek. Különösen rendszert vonalon alig lehetett mást, mint egységes szabályokat, legalább is a szabályozásra egységes irányelveket kiadni, amelyek mellett az egyes országok, vagy tartományok speciális viszonyai figyelembe véletlenek.

Lehetséges, hogy az államtanács köréből, mindenesetre az udvari környezetből származott az a latinnyelvű tervezet (*Opinio circa Regnum Hungariae*), amely 1764-ben Magyarországra alkalmányáról és igazgatásáról tett – a feudális abszolútizmus szellemében – figyelemre méltó megállapításokat. Bennünket csak az ismeretlen szerző szegényügyi elgondolásai érdekelnek. E vonatkozásban hatósági feladattá teszi, a koldusokra és a hasonló lényegökre” való felügyeletet és gondoskodást. A koldusok és munkaképtelenek részére a városi hatóságoknak kell gondoskodni kenyeréről, míg a többi henyélőnek” munkát kell adni. Aki dolgozni nem akar, börtönbe kell venni, vagy elolombolni. A szegények kiskorú fiait oda kell adni más mestereknél, hogy ingyen tanítsák őket. A mesterek az elvégzett munkákról jelentést tesznek a tanácsnak, vagy a kamarának, hogy el lehessen jární azok ellen, akik elhanyagolják tisztüket.²¹

A tervezetel azonban csak véleménynek tekinthetjük, a szabályozás a helytartótanács feladata volt. Már említett 1775. évi rendeletét úgy készítette, hogy abban figyelembe vette az egyes magyar hatóságok panaszait és javaslatait. Ezt közzölték az ország összes közigazgatási hatóságaival, az egyházmegyék főpásztoraival, akiknek még véleményét kikérték. Így alakult ki a végleges szabályozás: a *Regulatio mendicorum et vagorum*.

A rendeletben a helytartótanács a kóborlókat két osztályba sorozta. Az egyik a külföldieké. Ide tartoznak a külföldről vándorló iparossegédék, akik valamely okból insége jutottak, a kóborló – szakértelennel nem rendelkező – munkanélküliek s a nyomorúságosan bolyongók. A másik osztályba a belföldieket sorolja: szabad köllözésű jogú jobbágyokat, vagy szökött parasztokat, alkalmazottakat.

A helytartótanács azt rendeli, hogy a külföldi koldulókat toloncolják vissza származási helyükre. Nevüket a határszéli tisztekkel közölni kell, hogy őket újból be ne bocsássák. Ha újra elfognak őket az országban, dolgozóházakban kell foglalkoztatni munkálatok fejében, vagy csak elhárításért — a szökésre súlyosabb büntetés lévén kiszabva — örökre vagy egy időre a békéltetendő megjavulásukhoz mérten.

Az iparossegédnek munkanélküliségének megállítására érdeklődésben is tesz a helytartótanács rendelkezést. Azt állapítja meg, hogy igen sokszor célbuli mesterek nem a szükségletnek megfelelően alkalmaznak segédeket, hanem azért, hogy jönnödjüket felfogassák. Ha jönnödjük anyagilag megbuknak, alkalmazottaik munkanélkülivé válnak s növekednek az ellátatlanok tömegeit. Hogy ezt megakadályozzák, kötelezik a törvényhatóságokat, vizsgálják meg a célbuléknak és alkalmazottaiknak számát, körülményeiket, évenként ennek megfelelően határozzák meg a fölveendő segédek és tanoncok arányos számát, a feleslegeket adják át olyannak, akinek szüksége van rájuk. Ha ilyen helyben köztisztviselőket állítják fel a vándorlókat útlevéllel és bocsássák el. Beteg segédeket a célbuléknak kötelezik ellátni.

A helytartótanács panaszkodik a koldusok elszaporodása miatt. Nemcsak olyanok koldulnak, akik vénségük, vagy más testi hibájuk miatt munkával nem tudják elteremteti életük fenntartásának eszközeit. Sok ember a koldusság leple alatt vesztélyes naplopásból él. Az országnak szinte minden része tele van koldusokkal. Különösen a városokban, a nevezetesebb mezővárosokban és községekben óriási a számuk. Egyesek a terek sarkain ácsorognak, mások házfőhátra járnak. Ismét mások megszállják a templomok bejáratát, sőt olyanok is akadnak, akik még benn a templomban is haborogtatják az állatba merültek. Többek a kocsimákát járgák be. A tapasztalat fanuságuk szerint nem is holtárvány nélkül üzik a koldulást. A városokban az évfordulók, búcsújárások alkalmával, falvakban a templomi búcsú vagy helyi vásárok alkalmával még az utak is tele vannak koldusokkal. Jóformán az összes postai állomásoknak, valamennyi szálláshelynek megvan — bejáratuknál — a koldusriadó. Hogy ez az „embersöpördek” mennyire árt a köznek, nem szorul magyarázatra, — állapítja meg a helytartótanács.

A koldusok nagy serege — folytatja a rendelet — közudománusilag nagyrészt olyanokból áll, akik sem nem vénnek, sem nem hibásítottak és csak munkakerülés végett, a haza és tunya életmódért öltik fel a koldus-condrákat. Hogy aztán még látványosabbá tegyék költött balsorsukat, egyikük-másikuk önként és számszándékkal felteszik kirakatba szegénységük tanúságául. Nap-nap után látszanak — mellükig ércig elég gyakran előfordul, hogy az emberek e nagyon veszedelmes fajtajából többen sántának tetteik magukat, de csak akkor, ha láfják. Máskor viszont úgy haladnak, mint minden egészséges ember. Sőt nemcsak Gyors mozgásukat veszik fel, hanem munkóiról, husztaságban élnek, ha érzik a hiányt, visszatérnek a koldulástól, vagy tolvajlásra és rablásra vetemednek. Nem kevesen — házasságban a koldulástól, vagy tolvajlásra és díva, a nők hasonszörű férfiakat lársítanak magukhoz, és házasságon kívül is nemzettek gyermekeket. Némieljük oly gonoszságra adja a fejét, hogy teljesen egészséges

Gyermekeket is megcsontítanak, vagy tagjaikat megnyomorítják, kifancsifják, vagy más módon meghibásítják, csak hogy ők is kolduljanak. Ezek tehát mesterkedéssel indítanak könyörtelre másokat. Mások pedig elviselhetetlen alkalmatlankodással, sőt némelyikük fenyegetéssel és kútonféle réntüregéssel csikargják ki az alannizsnát. Sokszor egészséges fiatalasszonyok elcsúfítják magukat, mások hasonló emberek két-három kisdédet cipelik magukkal s a keserves áruva vagy özevgyi állapotot játszzák meg. Ezek a paráziták sokszor inséges szegény embereket munkájuknak gyümölcséül fosztják meg. mert gyakran aki alannizsnát adott, inségesebb annál, aki azt kicsikarja.

A helytartótanács a koldulás ilyen sokoldalú, a szociográfiai aspektusokat sem nélkülöző leírásai után orvoslás gyanánt a következő utasításokat adja:

1. Minden törvényhatóság az ott lévő valamennyi koldust — akik nincsenek körfaszt tegyessze fel a helytartótanácsához.

2. Az összeírásakor különbeni börtönbüntetés kiltásába helyezése mellett téseose közliré, hogy minden — nem helyben született koldus, ha csak nem töltött 3 évet a összeírás helyén munkában, — költözék származási helyére, vagy oda, ahol előbb legalább 3 évet munkában töltött. Költözhetnek más helyre is. Minden esetre adjanak ki nekik útlevélet ahhoz, hogy 6 héten belül elköltözzenek. A születési hely községének, vagy annak a helynek, ahol a koldus előzőleg három évet dolgozott, az ottlakást meg kell engedni.

3. Az elköltözésre engedélyezett hat hét után meg kell állapítani, hogy a koldus lényeg elköltözött-e. „Az ellenszegülőket haladéktalanul szedjük össze, és kenyéren-vízen adjanak nekik új útlevéletet”. Ha ezután is elfogják őket, 3 hónapig kenyéren és megengedhető, hogy letenkin meggyeser főtt ételt kapjanak a karitatív pénztárból a helyi községek által egyszer, vagy kétszer napjában. Mivel a koldusok kerülik a munkát, ezért a fogság alatt erejükhöz képest folyton szorítását őket munkára.

4. A Magyarországon születetkeket meg kell vizsgálni a szülőhelyen, vagy tartózkodási helyen meg tudnak-e keresni munkával, vagy szolgáltatással a megélhetésükhöz szükségeseket. Az ilyeneket el kell tiltani a koldulástól. Ha mégis koldulnak, hasonló bánomok örzése, gabonacsósz, fűtő, stb.) nem alkalmazhatók. Akik semmiféle szolgáltatásra (pl. hatóság gondoskodnék azok elhárításáról, kivéve azt, akinek megengedik a koldulást.

5. Az igazi koldusokon kívül vannak vándorok, akik csak alkalmasszerűen koldulnak inkább lopnak, rabolnak. Ezekre különösen kell vigyázni. Meg kell akadályozni a koldusok házassodását is.

Hogy a koldulást felszámolhassák, kívánatos, hogy a helyi közületek, valamint az egyes földesurak mások példájára ispolályokat, lazarétumokat létesítsenek, vagy a megchendelj, hogy a plébánosok és az egyházi javadalmasok hagyatékából — végrendelet hiányában — 1/3 rész a szegényeké legyen. Mivel azonban ez a bevétel nem elegendő, kötelezni kellene a nemnemeseket, hogy végrendeletükben valamit a szegényekre is hagyjanak, máskülönben a végrendelet érvénytelen lesz. A templomokban — különösen nagyobb ünnepeken — buzdiáni kellene az embereket alannizsna-adásra. Pénteki napo-

kon megbizott emberek utcánként és házáknál gyűljenek alamizsnát. A mesterségre lépő iparosok is a könyvük kiállítása alkalmával adakozzanak a szegényeknek. Ugyancsak kellene kérni a házasságra lépőktől is esküvőjük alkalmával. Más bevétel lehetne a büntetés pénze, amivel a vasárnapi megszenteléstől, a piaci árszabások állagától sújtják. A helytartótanács arra is kérni fogja az uralkodót, mint az egyház főkegyurát, hogy az úrörszédben lévő főpapi jövedelmek egy hányadát (pl. egyhátdió) ispotályokra, vagy lazarétumokra fordítsák. Az urbéri szabályozás bevezetésével kevés olyan község van, amely nincs ellátva közös pénzalappal. Azonkívül a községekben van boronéri joguk. A boronéri bevétel számolásakor a liszta bevétel 1/4-ét kellene királyi városokban a polgárokat és egyéb adózókat 4 csoportba kellene sorolni, a szabad évenként 1-4 garast fizetniük a szegények pénztárába.²³

A helytartótanács meg akarja szüntetni az alkalmi közbirtok ad hoc étkészítést is oly módon, hogy a szerzetesházakból, fogadókából s más módon, ahol étkészítéssel szoktak osztani, a maradékokat a lazarétumokba ispotályokba vigyék az ottan ispotályt létesíteni. Ezért a megye köllőképpen ossza fel a területén lévő összes helységet 10-12-ként körzetekre s minden körzet — ereje arányában — emeljen ispotályt s azt lassa el. Az egyes községek gondoskodjanak az adományok, bírságpénzek s más szegényügyi bevételek kezeléséről s azokat a megyék felügyeltele alatt negyedevenként a megye rendelkezési szintre fizessék be. A létesítendő ispotályokat a leggyorsabban kell építeni, nehogy a szegények pénzét luxus kiadásokra költssék. Az egészségügyi követelményeknek azonban feleljenek meg. Ezért magasabb helyeket kell kiválasztani és lehetőleg más épületektől különüljenek el. A nemeket el kell különíteni. Gondoskodni kell azonban lágas udvarról és jó ivóvizről.

A helytartótanács arra is utasítást ad, hogy az ispotályok valamiféle üzemi jellegűek legyenek. Akár rongypokroccokat készítsenek, akár szövés-fonásra, vagy hasonló gyártására rendelkezjenek be. Az ilyen munkák egyrészt könnyen elsajátíthatók, másrészt „bármelyik szegény magyar ember” számára alkalmassak a mindennapi szükségleteikhez, ezért könnyen eladhatók.

A helytartótanács a törvényhatóságoktól jelentést is kér: hol vannak területükön tényleg ispotályok, vagy lazarétumok, a meglevőknek vannak-e biztos alapítványaik és azok milyenek. Milyen egyéb bevételi forrásaik vannak. Kéri az épületek állagára, befogadóképességére vonatkozó adatokat, valamint a gondozottak ellátására, ruházására, az intézetek vezetésére, a számadásokra vonatkozó jelentéseket.

A kormányhatóság természetesen tudja, hogy vannak gyakran jó intézeti szabályok, azokat azonban nem tartják be, mert nincs ellenőrzés. Ezért a megyékben az alispánokra, vagy másodalispánokra, a városokban a bírakra, vagy a polgármesterekre kívánja ruházni az intézmények ellenőrzését. Az ellenőrzésben benne van a szabályok megtartásán kívüli a számadások évi felülvizsgálata, amelyeknek megtörténte után városbírák adjának részletes jelentést a területükön működő lazarétumokról, azok előrehaladásáról. Ha valahol a pénzalap annyira megnőtt, hogy lazarétumot lehet alapítani, erről az alispánok, vagy a városbírák tájékoztatást a helytartótanácsot s annak rendelkezési szintre juttatnak el.

Az ispotályok egységes rendezése érdekében a kormányzók az adminisztrációra is ad utasítást:

1. Minden egyes személyre vonatkozóan előzetes vizsgálatot kell tartani a származási helyet, a társadalmi helyzetet, a belettségét és a testi hibát illetően, s ennek alapján kell határozni az ispotályba való felvételről. A földesurak nagánispotályában vagy a helyi hatóságnak kell döntenie. Ha orvos-jelenléte is szükséges, azt a földesúrunk, egy hatósági személy s egy felcser — ha lehetséges orvos — jelenlétében folyják. Felvételnél eseten egy megadott minta szerinti könyvbe kell minden adatot bejegyezni.²⁴

2. Nagy súlyt helyez a kormányzók, hogy az ispotályi szegények az előírt ifjatlanságokkal kéllőképp megtartsák. Ezért olyan személyt állítanak mindig az ispotályok élére (a meggyéspüspök felügyeltele alatt), akik nemcsak a munkákra szorítják a gondozottakat, hanem őket „jámbor, áhítatos, összeszedett és példás életvitelre” buzdítják. Ha pedig egyesek közöttük rossz életűek vagy botránnykeverők lennének: kisebb vétségekben maguk az előjárók büntessék meg őket, a súlyosabb vétségek megbüntetése a hatóságokra, vagy a pártfogókra tartozik.

3. Az ispotálybéli szegények irigységének s abból származó viszálykodásnak megelőzése végett meg kell tartani az étkészítési és ruházati egyformaságot.

4. Mivel az öregek és gyöngékedők, meg a fogyatékosok általában mogorvák és hajlami szoktak a civakodásra és „mivel ez a baj annál könnyebben gyökeret ver ott, ahol különböző vallási emberek vannak együtt” — állapítja meg nagy tapasztalattal a kormányzók rendelőte — ezért a nem-katolikusok — ahol nincsenek részükre külön ispotályok — legalább külön lakosztályokban helyeztessenek el.

5. Mivel továbbá a létlenség minden életkorban és minden időben káros, ezért minden szegénynek — erőküthöz és mesterségbeli ismereteikhez képest — foglalkoztatottnak kell lennie. Így pl. az öregek gyapjút kártolhatnak, lent-kendert fonhatnak, varrhatnak, köthetnek, saját kerfűket művelhetik. A vakok lőszört téphetnek, toltat foszthatnak. Azok a nők, akiknek jó a szemük és a kezük, az előbbieken kívül ruhákat varrhatnak, és köthetnek maguknak és más szegény társuknak.

Noha ezek a munkák egyenként kislétszámúknak látszanak, de ha arra gondoskodik a munkaadó, hogy három vagy négyük talán elvégezheti egy egészséges ember munkáját s mivel az egész országban az ilyen szegényeknek nagy tömege él, „a közre innét származó haszon nem megvetendő”.

6. Hogy az ispotálybéli szegényeknek kedvük legyen a munkához, a nyereségből jutalást kell adni a dolgozóknak. Vigyázni kell azonban, hogy bértükkel ne iszákossgyára, vagy „állapotukhoz nem illő, vagy kevésbé szükséges dolgokra fordítsák”. Egyébként a keresemények haláluk után az ispotályra szállanak.

A vakokat, a teljesen nyomorékokat, vagy akik egész erőtlenné, nem kellene felvenni az ispotályba. Ilyenek köllő eltartásáról a rokonok vagy mások magánházaiban kellene gondoskodni.

A kormányzók rendelőte az igazi inszgesek és szegények közé sorolja az árvaakat, akik meg nem érték el az életkort, hogy önmagukon segíthessenek. Közük első helyen említi a „fattyakat és a kietteleket”, akik szomorú és elhagyott létük eredetét sem ismerik. Az előbbieket szülőjét mentesítik minden büntetés alól, azokat azonban, akik gyermekükkel kiteszik, a törvény minden szigorával sújtani kell.²⁵ A helyi hatósi-

gokat pólyákkal és gyermekkelengyével ellátják s a helyi hatóság köteles a kitelt gyermek mellé szoptatót dajkát felfogadni. A költségeket vagy a plébánosoktól gyűjtendő karitatív pénztárból, vagy a közösség javai terhére kell fizetni. Ha a fattyak szülői adnak bizonyos összeget a gyermek eltarására, ezt a plébánosoknak kell kezelniük. A plébánosoknak kötelességük meggyéspüspökeik évenkénti tájékoztatása.

A helytartótanács végül szociológiai elemzést végez a falusi néprétegek városba özönlésének körülményeiről. Panaszkodik, hogy a falusi rétegekből sokan „folyton-folyvást kiszivárognak minden más rétegbe, ez utóbbiakból viszont kevesen a falusi rétegbe”. A közkatona, a klérus, az iskolások, a mesterek és más kézművesek, az urasági szolgák és a városok más alacsony sorsú lakói főleg a falvakból és mezővárosokból kerülnek a városba. Ezért úgy gondolja a kormányzó, hogy a fattyakat földművelésre kellene adni, hogy a falusi lakosságot növeljék.

Érdekes az a megállapítás, amit a kormányzó a szociális közigazgatásról alkot. Nem kis éssel jegyzi fel, hogy erről a legtöbb törvényhatóságnak halvány fogalma sincs. Ezért állapítja meg, hogy közigazgatáson érti „gondot viselni a kellő szabály és norma pontos rendjére mégpedig minden olyan körülmény és előfordulható ügy tekintetében, amely az egész közösségnek, vagy egyénileg egy-egy polgárnak mind belső, mind külső kényelmét, nyugalmát, biztonságát illeti”. Az állam e közigazgatási rendje nemcsak az ismeretek állapota által érhető el. Ezért „a jogot ismerőknek állandó igyekezte megkivánja az állam jó berendezésének a helyek különbözőségéhez alkalmazott szabályát”. E szabály megalkotására, ahol kettős hatóság ütközik a megyével (pl. a szab. kir. városokban), ott mindkettőtől álló kiűn küldöttséget kell kirendelni. Ennek feladata nemcsak a felsőbb rendeletek végrehajtása, hanem köteles kidolgozni egy a helyhatóságnak megfelelő szabályzatot, s azt a helytartótanácshoz felterjeszti. Ahol nincs kettős hatóság, a megye maga véggezze a végrehajtást és dolgozza ki a szabályzatot.

Figyelmet végül a kormányzó az 1772. aug. 21-i helytartótanácsi intézmény megtartására, melyben megállapította, hogy senki télen 9 óra, nyáron 10 óra után jámpás nélkül ne járjon az utcán. Ilyenkor a kocsmaikat is be kell zárni. Aki e rendszert intézkedést megszeg, bírságot fizet, s azt a házartalmokra kell fordítani. Az éjjeli órket 25 bot büntetés terhe alatt kényszeríteni kell a város rendjének fenntartására. Közhelyeken eltiltják a dohányzást is.

Vendégfogadókban az érkezők nevét, a honnan és hovámenetel helyét naponként kell jegyezni s a fejlegyzést a fogadósok adják át a hatósági személyneknek.

Végül minden törvényhatóság köteles lesz évenként a helytartótanácsnak a küldöttségek munkájáról jelentést tenni, hogy a felsőbb szervek ezekről tájékozódjanak.

A rendelet végrehajtása azonban csak kis részben történt meg. Ahogy a helytartótanácsi levéltár meglévő anyaga mutatja, ²⁶ bennük túlnyomóan konkrét rendszert intézkedésekről, körözésekről, koldusok könyöradománygyűjtési engedélyéről, szerzetesek, görögkeleti pópák, protestáns diákok adománygyűjtéséről van szó s nem találjuk a kolduskérdés átfogó szabályozásának megvalósítását, sőt ennek kísérletét sem. Erre utalnak a szüntelen megismételt rendelkezések a kolduskérdés szabályozásáról is. Ahogy tehát az örökös tartományokban a legtöbb Mária Terézia-féle rendeletet ismétlen revidálták, ²⁷ ugyanaz következett a magyarországi szabályozással is.

Vannak azonban a helytartótanácsnak elvi jelentőségű normái is, amelyek III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt elég gyakorlatiak. Ezek legfőképpen a rendszert

jellegű, amelyeket, mivel nyilván nem hajlítják végre rendszerezsen, a helytartótanács gyakran megismétli.

A szorgalmas Kassics Ignác, a XIX. század első felében a kuria ágens ügyvédje Enchiridionjában III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt a koldusok és veszedelmes kóborlók ellen hozott normákat egész seregét jegyzi ki. ²⁸ A helytartótanács már 1726-ban a külföldi kóborlókat, akiknek nincs útlevélük, az országból elűzőlő rendeli (1726. dec. 9.). Ezután csakhamar az átzarándokok és remetek leleplezése és megbüntetése következik (1727. augusztus 25.). 1732-ben a veszedelmes kóborlók, 1737-ben és 1742-ben a kóborló zsidók szigorú ellenőrzését rendelik el. 1743-ban a helytartótanács megparancsolja a jó erőben lévő csavargók elfogatását és besorozását, ha pedig az ilyen katonaszökevény, azonnal át kell adni a katonaságnak (1746). A következő években (1756, 1765, 1767, 1773) is szigorú rendelkezések vannak a kóborlók ellen, amelyekhez 1774-ben még a kóbor cigányok ellenőrzése is járul (újból 1775-ben).

1775-ben az eddigi szabályok felülvizsgálata következik, amelyben a törvényhatóságok is részvesznek. Ebből készül a részletesen tárgyalt 4698/1775. sz. helytartótanácsi rendelet.

A szegényügyi igazgatás II. József idején

A felvilágosult abszolutizmusnak egyik legprominensebb közép-európai képviselője, II. József jelentősen továbbviszi az anyja által megkezdett irányvonalat a szociális fejlesztés. Először az örökös tartományokban építi ki rendszerét s 1783-ban plébániai intézkedéseket hív életre, amit kapcsolatba hoz az I. Lipót császár által 1694-ben létrehozott Cassa pauperum intézményével és a szegénygondozásnak különböző fokozatait is először szabályozta. ²⁹ Magyarországon ilyen szabályokat nem vezettek be s egyelőre fennmaradtak a helytartótanács rendelkezései. Az előbbi fejezetből láttuk, mennyire tudták, illetve hajtották végre a törvényhatóságok Mária Terézia szegényügyi rendeletét. De hogy nem lett jobb a helyzet a kalapos király idején sem Magyarországon, mutatja 1788-ban 3262 szám alatt kiadott rendelet. Ebben az uralkodó kénytelen megállapítani, hogy az országban mindenütt „koldusok és tekerők kóvályognak, akik büntetésre méltó henyéléssel élve, táplálásukat a polgári rendtartásnak káros, főképpen a mezei embernek terhes móddal keresik”. Ezzel indokolja az uralkodó az újabb rendelet kiadását.

A 27 §-ból álló rendelet — anyja rendeletéhez hasonlóan — „külső és belső országot” koldusokat különbözőket meg. A belsőországi koldusok közé azokat sorolja, akik vagy Magyarországon és a hozzá tartozó részekén, vagy Erdélyországban születtek, vagy legalább is ezekben az országokban 10 év óta laknak. Az ilyen koldusokat József is születési helyükre, vagy oda küldeli, ahol legtovább laktak. A Józsefi rendelet azonban nagyon pontosan szabályozza a toloncolást is. Megbízhatatlan személyeket mondja a rendelet — kiscservel, gyermekkel, asszonyokat kísértő nélkül lehet „elküldeni”. Lehet több személyt is egyszerre utaztatni, de ilyenkor mindig gondoskodni kell megfelelő kíséretéről, hogy a toloncok meg ne szökjenek. A tulajdonképpeni

toloncolás „passzus” mellett két mérföldre, illetve helységre helységre történik. A toloncokat a földesúrnak, városokban a magisztrátusnak kell átadni. A földesurak s a magisztrátus az oda küldött koldusokat hat arany büntetés terhére mellett tartoznak elfogadni. Ha úgy vélik, hogy erre nem kötelesek, 3 nap alatt a vármegyénél panaszt tehetnek. A vármegye a panaszt kivizsgálja s ha úgy találja, hogy nem volt jogos a toloncolás, a toloncolást elrendelő földesúr, vagy előjáróság tartozik a költségeket megérteni és a toloncolt visszatenni. A toloncok táplálására a községek (városok) vagy élelt tartoznak természetben kiszolgáltatni, vagy a 15 éven felüli személyeknek napi 3 krajcárt, a gyermekeknek napi másfél krajcárt adni.

A toloncolt koldus születési helye hasonló vizsgálatot végez, mint Mária Terézia rendelkezében. Megállapítja, hogy az testi fogyatkozás, vagy öregség miatt koldul-e vagy munkakerülésből. Ha ~~hiány~~ ^{hiány} leg részoruló, akkor a község köteles „táplálni”, de egyáltalán figyelmeztetni, hogy ha máskor is kolduláson érik, keményen meglesz büntetve. Ez a büntetés vagy érzékeny testi büntetést (botozás), vagy ha erre gyenge, víz és kenyér melletti fogságot jelent. Ezenkívül a földesuraknak és a helységek előjáróinak szabad-ságában áll „más alkalmas módol is találni a többszöri elszökések megállítására”. Sajnos a „táplálás” mértékének meghatározása hiányzik a rendelkezől.

A munkakerülőket a földesúr, vagy az előjáróság egy hónapig munkára fogja minden bér nélkül, csupán eledel, a szükséges ruházat, vagy ezek helyett 15 éven felülieknek napi 4 krajcárt, gyermekeknek napi 2 krajcárt megértése mellett. Aki másodszor is visszaesik, két hónapi munkára kényszerítik, ha pedig újból visszaesik, vasra verik. Az ismételt tekergését haanyagság esetén a földesúr, illetve az előjáró is felel a költségek megértéséért. Ha a munkára szorított megjavul, büntetésének kielégése után erről bizonyítványt kap. A földesurak és az előjárók jogosultak saját szökött jobbágyaikat — ha katonai szolgálatra alkalmasak — besoroztatni.

A császár rendelte is külön tárgyalja a külföldi koldusok toloncolását. Ha csupán a birodalom más országaiba valók, a tartományi székhelyre kell őket küldeni. Ha pedig a birodalmon kívüli külföldiek, a határon kell őket átvenni. A katonai szolgálatra alkalmasakat azonban a militáris státusnak kell átadni. Ha külföldi tekergőket ismét elfognak, azok „minden irgalom nélkül” három hónapi vasban teendő munkával büntődnek s az után a határon ismét átkerülnek. 30

Jegyzetek

- 1 Altpos összefoglalás Lotté Koch, Wandlungen der Wohlthätigkeitspflege im Zeitalter der Aufklärung. Erlangen, 1933. 135 sk. 1.
- 2 A törvények szelleméről. Budapest, 1962. II. köt. Huszonharmadik könyv. XXIX. fejt. 150. l. 154. sk. 1.
- 3 L. az 1722. évi Knatchbull-törvényről. Michael E. Rose, The English Poor Law. Newton Abbot 1971. 11 sk. 1. — Sir George Nichols, History of the English Poor Law. 1904. 1. k.
- 4 A francia fejlődésre De Cerando, De la bienfaisance publique. 1839. IV. köt.
- 5 Block, Dictionnaire de l'Administration Française. ed. 1877. p. 175.
- 6 Forbath Tivadar, Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez. Budapest, 1908. 36. l.
- 7 Friedrich Syrup-Otto Neuhof, Hundert Jahre Staatliche Sozialpolitik. 1839—1939. Stuttgart, 1957. 205 sk. 1.
- 8 Allgemeines Landrecht. Teil II. Titel 19. §. 1 ff. — A porosz fejlődésre lásd Wilhelm Roscher, System der Armenpflege und Armenpolitik. Stuttgart, 1894. 102. l. — Stier-Somló szerint már a 16. századi birodalmi rendőri szabályzatok (Reichspolizeiordnungen) a községeket tekintették a szegényügyi feladat viselőinek (Stier-Somló, Deutsche Sozialgesetzgebung. Geschichte Grundlagen und Krankenversicherungsgesetz. Jena, 1906. 57—58. l.).
- 9 Karl Anton Martini, De lege naturali positiones. Viennae, 1768. — Positiones de iure civitatis. Viennae, 1768. v. ö. Szabó Imre, A barzsoi állami- és jogbölcsélet Magyarországon. Budapest, 1955. 42. l.
- 10 Josef Sonnenfels, Grundsätze der Policey, Handlungs- und Finanzwissenschaft. — v. ö. Eckhart Ferenc, A jog és államtudományai kar története 1667—1935. Budapest, 1936. 77. l.
- 11 Das öffentliche Armenwesen in Wien. Hg. Magistrat der Stadt Wien. 1946. 8. l.
- 12 1754. nov. 22-i Bettlerschub- und Verpflegsordnung.
- 13 Fejlődő Ibolya—Vörös Antal, A helytartótanácsi levéltár. Budapest, 1961. 85. l.
- 14 O. L. C. 26. Helytartótanács. Acta Mendicantium et Vagorum. III. Károly rendelet. Prágából 1723. okt. 15-én. Idealia Nr. 1—8. sz.
- 15 „...illis denique nationalibus, qui revera non aliter, quam ex clemosyna vitam sustentare possent, per *communitates illorum locorum, unde essent, de ulteriori eorumdem subsistentia provideri facere...*” (Az én kiemelésem Cs. A.) O. L. C. 26. Helytartótanács. Acta Mendicantium et Vagorum. Idealia 1—8. sz. A helytartótanács 1724. szept. 1-én Pozsonyban kelt rendlete a törvényhatóságokhoz.
- 16 A rendelet az O. L.-ban C. 26. Helytartótanács. Acta mendicantium et vagorum. Idealia 1—8. sz.
- 17 A rendelet eredetiye O. L. C. 26. Helytartótanácsi L. Acta Mendicantium et Vagorum. Idealia Nr. 2. — A rendeletet közli Franz Xaver Lindbauer, Codex sanitario-medicinalis Hungariae. (Buda, 1852—1861.) II. kötet is: 686—699. l. A fordítás dr. Simon Sándor munkája.
- 18 A rendelet részletes tárgyalására visszatérünk.

19 Mária Terézia reformjaira Alfred Arneth, Geschichte Maria Theresias. 10 Bde, Wien, 1863–1879. – Friedrich Walter, Die thesaurische Staatsreform von 1749. (Österreich-Archiv) Wien, 1958., u. ö. Österreichisch Verfassung- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955. Wien–Köln–Graz, 1972. 89–139. l.

20 Jgy Magyarországra báró Borie Egyed (1719–1793). Ertekülésére l. Ember Gyöző, Magyarország és az Allamtanács első tagjai. Századok, 1935. Pótfüzet 559. l. l. j., 571 sk. l. – uő. Egy katolikus államférfi a XVIII. században. Regnum, 1936. 327 sk. l.

21 Az Opinio-t Bratislaván Jeszenák István báró részére készített kéziratot gyűjteményben találtam az ev. liceum kéziratárában. Földrajzotlam: Egy kétszázéves alkotmány- és reformtervezetről. Allam és Igazgatás, 1965. 836–844. l.

22 A szempei dolgozó- és lenyitókázra Vajna Károly, Hazai régi büntetések. Budapest, 1905. l. k.

23 Valószínűleg ez a szegények pénzútára még a nagyobb községekben sem valósult meg. Bélapátfalva – akkor Borsod-megyei községnek (többször mezővárosnak hívták) több évi számadását tüzetesen átvizsgálva sem szegények pénztárával nem találkozunk, sem koldusoknak vagy szegényeknek folyósított segéllyel. Valószínűleg más községekben sem találkozunk ilyen számadási, még kevésbé költségvetési tétellekkel. E kérdés véglegesen több vidéki község számadásainak át vizsgálása után lesz megnyugtatóan megválaszolva.

24 Az N. ispotályban lévő koldusok összeírása

Név	Születési hely	Életkor	Foglalkozás	Égészszégi állapota	Határozási idő
1. N. János	magyar, Nagymezőfalva	72	földműves	vak	*
2. N. Péter	ausztriai, bécsi	65	varga	szélütött	*
3. N. György	magyar, N. községből	56	földműves	jobb keze eltörve	*

*Mégjegyzendő: e helyen föl lehet jegyezni más fölmentő körülményeket is.

25 V. ö. 1769. nov. 7-i rendelet a törvénytelen gyermekek bejelentéséről.

26 O. L. C. 26. Helytartótanácsi Lt. Acta Mendicantium et Vagorum. 1724–1781.

27 Das öffentliche Armenwesen. 11. l. l. j.

28 Ignatius Kassics, Enchiridion seu extractus benignarum Normarum Ordinationum Regiarum. Tom. I. Pestini, 1825. 323–327. p.

29 Das öffentliche Armenwesen. 11–13. l. Megkísérlete ugyanakkor a rendszertelen alumnizmusadás megszüntetéséül. 1785-ben eltiltotta a koldulási engedélyeket. Lorenz Stein, Az államigazgatás és igazgatási jog alapvonalai. For. Kautz Gusztáv, Pest, 1871. 474. l.

30 A rendelet egy példányát az Erdélyi Múzeum Egyesület koldosvári kéziratárában Mike Sándor gyűjteményében találtam. IV. kötet. A rendelet Magyar és Erdély-országra egyaránt érvényes volt.

III.

SZOCIALIS GONDOSKODÁS MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN A FEUDÁLIS KOR VÉGÉN

A szegényügy az erdélyi országgyűlés és a gubernium előtt

II. József halála előtt — mint ismeretes — három kivételével összes patenscint visszavonta s a kivételek között nem volt az amúgy sem végrehajtott szegényügyi rendelet. A nélkülözhetetlen reformok pótlására magyarlomban az 1790/91. évi országgyűlés különféle bizottságokat küldött ki. Ezeknek munkájában a szegényügy szabályozását nem találjuk — bizonyára azért, mert ezt Magyarország nem tartotta országgyűlési tárgyának. Némileg más volt a felfogás Erdélyben. Itt az 1790–1. évi erdélyi országgyűlés foglalkozik a koldusüggyel is és a publico-politica bizottság egyebek között megbízást kap a koldus-kérdés szabályozásához szükséges előmunkálások elvégzésére. A bizottság ennek elegendi is tett, de a tervezet a közbejött háborús idők, főképpen az országgyűlések szünetelése miatt a kir. főkoronányszék (gubernium) iratárába került.¹

Az 1810. évi országgyűlésen gondolniuk ismét az erdélyi rendek a kolduskérdés szabályozására, mikor a napoleoni háborúk vésszes esztendei a koldusok számát szerte felelt megszorították. Az erdélyi országgyűlés 1810. aug. 16-án bizottságot küld is ki, hogy a Publico-Politica Deputacionnak „a szegények és koldusok dolgában való munkáját” a guberniumtól kérje ki.² Noha a követek visszaérkezve közölték, hogy az iratokkal a gubernium megkeresteti,³ de úgy látszik sokáig keresték azokat, mert csak következő (1811) év március 13-án hozzák el a gubernium követei a tervezetet, melyre a guberniumnak az a megfigyeltése volt, hogy a munka inkább az igazgatást illetné s csak annyiban kívánja a státusok határozatát, „amennyiben némely helyeken büntetéseket kellék szabni”.⁴ Május 24-én veszik elő a rendek a munkát s 27-én végeznek a kérdésről. Maguk is úgy vélekednek, hogy a tárgy nagyobb részt az igazgatáshoz tartozik, csak kevés pontban kívánja a rendek határozatát, ezért e pontok kiválasztása végett átadják az ispotályok és a szegények háza felállítására dolgában rendelt deputacionnak. Szeptember 12-én került ismét az ügy az említett bizottság véleményével a gyűlés elé. A státusok egyetértének a munkával, de ismét megállapítják, hogy az a teljesítő hatalomhoz tartozik, ezért végrehajtásra átadják a guberniumnak. Bánffy gubernátor a nála megjelent deputacionnak kijelenti, hogy az intézkedéseket megteszi, a tárgy különben szerinte is hozzátartozik.⁵

A gubernium csakhamar elkészítette rendelettervezetét, azt azonban fel kellett terjesztetni jóváhagyás végett az uralkodóhoz. A kancelláriánál négy évig feküdt, míg végül is 1816. május 3-án kelt kancelláriai rendelet mellett azzal a meghagyással érkezett le, hogy a gubernium vezesse keresztül az elrendelt változtatásokat, az utasítást nyomassa ki s végrehajtás végett küldje meg a törvényhatóságoknak.⁶

Az utasítás preambulumban — a rendszetet előtérbe helyező jótéti állam

eszmjének megfelelően — ismét megindokolja, hogy „a köz dolgoknak folytatásában való rend” kívánja, hogy minden dolgozni tudó a saját munkája és szorgalma által szerezen éljehet és csak azok részesedjenek a többi polgárok keresetében, kik a természet rendeléséből, vagy a balsors folytán nem tudják saját munkájuk után az éljehet megszerezni.

A jelenlegi állapot ezzel ellenkezik — panaszkodik a gubernium — mert sok egészséges, munkabíró koldus éragadja az érdemes szegények elől a nékik szánt alalmiznát. Ugyanakkor utal a bevezetés, hogy „a közbátoroság és csendesség fenntartásának érdekében is ki kellett adni a szabályozást, mert a koldulás módja a polgárok vagyona-nak biztonságát nem garantálja. Sok tolvaj ugyanis — koldulás szinlése alatt — belopódzik a házakba, máskor a koldusok undorító betegségeket mulogatva igykecznek számalmat kelteni s ezzel veszélyeztetik a közegészséget.

A gubernium többször visszatér Mária Terézia már ismert 4698/1775. sz. rendeletének gondolatlalhoz s a koldulás megszüntetésére a nagyvárosokban (Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és a szászok nagyobb városaiban) dolgozóház felállltását írja elő. A rendezés érdekében a gubernium is el kívánja választani a valóságos és alalmiznára érdemes szegényeket a szinlelő koldusokról. Az előbbieket el kell tartani és a házankint való koldulást — kevés és a rendeletben szabályozott kivételtől eltekintve — meg kell tiltani. A szinlelő munkakerülő koldusokat ki kell zárni minden segítségből és saját lakóhelyükre utasítani.

A kérdés gyökeres rendezését itt is összeírás előzi meg s az összeírás befejezéséig a koldusoknak nem szabad a községet elhagyniok. Az összeírást évről évre az adókiwe-Terézia-bellekniei. A következő kérdésekre terjed ki: a) hány esztendő, b) hol született, c) mi okból koldul, d) van-e más módja a kolduláson kívül a szükségesség élelem megszerzésére s végül e) vannak-e olyan „atyafiak”, akik őt segíthetik? A koldusokat az összeírók jelenlétében most a vármegyve, a szék, vagy a város orvosai vizsgálják meg s kik gyógyítható betegségben szenvednek, azokat haladék nélkül az országgyűlés végzéséből újonnan felállltandó ispotályokba küldik.⁷ Az egészségügyi vizsgálatok alapján meg kell állapítani, ki a rászoruló szegény, ki a dolgozkerülő. A rászoruló szegényeket ugyancsak egészségi állapotuk, koruk és munkabírásuk szerint kell négy osztályba sorozni: egész, háromnegyed, fél és negyed segélyre szoruló osztályba. Az összeírásokat megküldik a vármegyék, székek és városok előljáróinak, akik ennek alapján kezelik a szegényeket, de erről a járási tiszteket, s városokban a fertálykapitányokat is értesítik.

Eredményes rendelkezéseket találunk a munkakerülés megszüntetése érdekében. Azok a koldusok, akikről kiderült, hogy munkakerülő, segélyt nem kaphatnak. A munkakerülő koldusok közül azokat, akik katonáskodásra alkalmasak, azonnal be felállltott, vagy ezután felállltásra kerülő dolgozó, illetve foglászakba kell küldeni. Ahol nincsenek ilyen intézmények, ott is meg kell tiltani a koldulást s meg kell a koldusoknak hagyni, szerezenek maguknak szolgálátót, vagy valamelyik dolgozóházban munkát. Ha ezt nem teszik, egy hónapra vasa kell őket verni, a büntetés kitöltése után pedig szolgálata adni. Az ilyen munkakerülőkre a városokban a rendőrigazgatók és a negyedkapitányok, falvakon a falusi bírák vigyáznak s ha kolduláson érik, elfogat-

37
ják. Egyben kötelesek a tanácsnak, illetve az előjáró tisztviselőknak bejelenteni, mert ha nem teszik, a városi tisztek 12 forinttal, a falusi bírák pedig 12 pálcza büntetéssel bünhődnek.

Hogy a munkakerülő koldusok tevékenysége teljesen megszünjék, meglaggyja a gubernium a lakosságnak is, hogy csavarogó idegeneket büntetés terhe alatt be ne fogadjanak, hanem azokat fel kell jelenteni. Ugyanebből a célból időnkint meg kell vizsgálni a vendégfogadókat. A gubernium megismétli Mária Terézia és II. József rendeleteiben található azt a rendelkezést, hogy a valóságos és rászoruló szegényeket születési helyükre kell utlevéllel küldeni. Szól a rendlet a külfországi koldusok kitoloncolásáról is.

Ismét előkerül a kolduspénztárak szervezése. A gubernium lényegében megismétli a már ismertetelt bevételi lehetőségeket, ezeket azonban az erdélyi viszonyokhoz alakítja. Ezért a) minden évben legalább négy alkalommal a templomokban a hívőket a szegények megsegítésére kell felhívni s ennek lehetővé tételére perselyeket kell kitenni. A begyűlt összegeket a szegények intézetéhez rendelt számadónak (perceptor) kell kiosztásra nyugta-ellenyugta mellett átadni. b) A városokban meg kell találni azokat a polgárokat, akik a koldulás elörlésének és a szegények intézményes megsegítésének hasznos voltát állájtják, hogy akár pénzben, akár természetben helenkint, vagy havonkint bizonyos adományt felajánljanak. A megajánlásokat könyvbe kell bevezetni és nyilvántartani. c) A szegények intézetének gyarapítására királyi engedéllyel — az alapítók szándékának megsértése nélkül — jólékonysági alapítványokat is fel lehet használni. d) A pénzbüntéseket is a szegények céljára kell fordítani, kivéve azokat a városokat, ahol ispotályt állltanak fel. Itt a fele bevételt az ispotálynak kell átadni. e) Minden városban, ahol állltandó színház van, esztendőnkint négy játékot kell tartani a szegények javára. Azok, akik csak időnkint vendégzerpelenek, vagy előadást tartanak, szintén tartoznak annak bizonyos részét e célra odaadni. f) Minden városban csitörtökön a belső, vasárnap délután a külső városban egy arra kirendelt koldus az ugyancsak hitel tett *koldusatyával* végigjárja a polgárokat peccéses és záros persellyel alalmiznaggyűjtés végett. Alalmiznaggyűjtésen készpénzen kívül gabonát s ruhadarabot is lehet adni. Aki egy összegben, vagy időnkint ad a szegényeknek, azokhoz nem kell persellyel járni. g) A községek pénztárak meghatározott bevételeit is fordítsák a szegények céljaira; ha pedig arra nem telik, igykezzenek más módon bevételt találni. Minden esetben ki kell kérni a gubernium útján az uralkodó engedélyét.

A gubernium a szegények pénztárának kezelésétől is rendelkezett. A felügyeletet a főkommánysszék végzi s felülvizsgálja a számadásokat. Szükség esetében olyan rendelet is jogosult kibocsátani, mely a szegények intézetének ügyeit előmozdítja.

A gubernium rendelete kiterjed a szegényügy adminisztrációjára. Minden városban a szegényügy adminisztrációját s pénzkezelését egy felelős számadó (perceptor) végzi, aki fizetéseken minden bevétel után 4 %-ot kap. A perceptor kötelességei a) az időnkenti megajánlások nyilvántartása, beszédése és könyvelése a rendőrigazgató, vagy egy tanácsbeli közvelen ellenőrzése mellett. b) Városokban minden fertályban az ötegebb koldusok közül egy-egy koldusatyát választanak. Ezek az enlléti módon a polgárokat végigpersellyezik, egyben a perceptornak a negyedükben lévő koldusok állapotáról jelentést tesznek. c) Minden héten meghatározott napon tartozik a perceptor a rendőrigazgató (vagy a tanácsbeli) a koldusatyá jelenlétében az alalmiznát a

szegények között kiosztani s a koldusok panaszait meghallgatni. Ha valamelyik szegény betegsége, vagy gyengesége miatt a kiosztáson nem lehet jelen, az alnizsnát a koldusátya viszi hozzá. Az ilyen gyengékedőt szállásán a perceptornak is gyakran meg kell látogatni, s panaszait meghallgatni. d) A szegények dolgait a perceptor, a rendőrigazgató (illetőleg tanácsbeli) egyetértőleg intézik. Ha a koldusnak gondviselője ellen (kinek gondozására adták) jogos panasza volna, a gondviselő először három, másodsor hat, harmadszor tizenkét forinttal bünhődik, és ez esetben a koldust is elveszik a házától. Ha a koldus lenne a hibás, azt is megbüntetik. e) A perceptor köteles a koldusokat gyakran látogatni, egészségükre, erkölcsükre és tisztaságukra vigyázni. Ha valamelyik beteg lesz s a városban ispotály van, haladéktalanul oda kell küldeni. Ha nincs ispotály, a városi orvos által kell gyógyíttatni. Az orvosighoz szükséges költségeket a gyógyszerész és orvos nyugtájára a kezelésében lévő pénztárból ki kell fizetni, halál esetén pedig a koldust tisztességesen (és a lehetőségig oleson) elmentetni. f) Végül a perceptor minden három hónapban jelentést tenni tartozik saját előjáratainak, év végén pedig összefoglaló jelentést és számadást adni. A jelentést a számadással együtt felterjesztik a kir. főigazgatótanácshoz.

Ezek a guberniumi rendelkezések megvalósulásuk esetén a maguk idejében — a társadalombiztosítás ismerete nélkül is — nagy lépéssel vitték volna előre a kolduskérdés megoldását s legalább az öreg és beteg elálatlanok többszöri bizonyára kielégítő, mindenestire valamiféle gondozását. Problémát az jelentett, hogy a rendeletet, vagy annak legnagyobb részét nem hajtották végre. Ispotályok csak kis mértékben állítottak rendelkezésre, dolgozóházakat — mint látni fogjuk — a társadalmi aktivitás csak évek-dusok anyagi megélhetéséről is gondoskodni. Nagyobb városokban az 1. osztályba sorolt, vagyis az egészen tehetetlen koldusok számára külön épületet kíván emeltetni, amelyben jobban gondjukat lehet viselni s mivel többen vannak, egynek tartása aránylag kevesebbe kerül. A nem egészen gyámoltatlan s így a 2.—4. osztályba tartozó koldusokat rokonnakhoz, ilyenek nem létben — idegenekhez kell szállásra adni. Az 1. élelmére 6, 4, 2, ruházatára 2—2 krajcárt biztosítának. Ha a koldus és gondviselője az eltartásról is meggyezik, ezt az összeget a gondviselő kapja, aki köteles őt tisztességesen táplálni, ruházni, gondját viselni s tőle csupán annyi szolgálatot kívánhat, amennyit egészségi állapota megenged. Ha nem tudnak tartásra meggyezni, az ellátási összeget a szegény viszi kézhöz. A természetben adott alnizsnák értékét a napi járandóságból arányosan le kell vonni.

A gubernium rendelte — akár csak Mária Teréziáé — kiterjedt a koldusok gyermeknevelésére is. A rendelet szerint a koldusok gyermekeit, és a vak koldusokat vezető növendékeket gazdákhöz, vagy mestereberkekhez kell adni, hogy őket neveljék, táplálják, ruházzák, mesterségre tanítsák, vagy gazdasági munkára fogják. E gyermekek kötelesek gazdájukat 15, esetleg 18 éves korukig szolgálni, ahogy a perceptor, vagy rendőrigazgató a gazdával a gyermek neveltetése érdekében meggyezik.

Gondoskodni kívánnak — Mária Terézia rendeletéhez hasonlóan — az árvágyrók. Az árvákat nevelőszülőkhez adják. A nevelőszülő tartozik az árvá, ha lány 10, ha fiú 12 évig ingyen tartani. Azután a gyermek tartozik annyi évig csupán tartásait szolgálni a nevelőszülőnek, ahány évig ingyen tartotta. A modern rabszolgaságot

létesítő e szakasz szerint az árvák gazdájukat nem hagyhatják el, mert ez esetben, ahol őket elfogják, a hatóság visszaküldi a gazdához. Ha az árvának a gazda ellen igazságos panasza van, a legközelebbi hatóság tisztje, vagy a város főbírója vizsgálja ki s tegye meg a szükséges intézkedéseket. Hogy ezeket a rendelkezéseket is mennyire nem hajtották végre, mutatja a gubernium egy 1817-ben kelt rendelete Kolozsvár városhoz, melyben közli, hogy mikor I. Ferenc az erdélyi ínség megszemlélésére maga is Erdélyben járt, közvetlenül látta a főkormányzóék székhelyén a koldusok szörnyű sokaságát. Azt is észrevette, hogy az árvákat a „hóstat”-ban egy pajtában gyűjtötték össze a nélkül, hogy tisztaságukra, nevelésükre, élmezésükre kellő gondot fordítottak volna. A gubernium — az uralkodó utasítására — meghagyta a tanácsnak, hogy az „a polgárokat és lakosokat a szegény gyermekek tartására buzdítsa”. Az uralkodó reméli, hogy elég sokan lesznek olyanok, akik vagy egy-egy gyermek neveltetését vállalják, vagy ha nem is, de neveltetésükhöz hozzájárulnak. I. Ferenc arra is felhatalmazást adott a guberniumnak, hogy az árvák neveltetéséhez — szükség esetében — a provinciális pénztár terhére megfelelő támogatást folyósítson. Az uralkodó a gyermekek felletti felügyeletet a város főbírájára bízta. A tanácsból egy tagot „policiai commissarius” elnevezéssel kell megbízni a közvetlen felügyeleti ellátására. A commissarius naponként köteles a gyermekekre felügyelni, élmezésüket ellenőrizni, szükség esetén orvosról gondoskodni. A szükséges költségeket is naponként feljegyzi azzal, hogy hány személy kapott élmezést s erről jelentést köteles tenni a főbírónak. A főbíró a tapasztalt hibákat azonnal orvosolja, s negyedévenként ugyancsak jelentést tesz a kormányzóékhoz.⁸

Visszatérve az 1816. évi guberniumi szegényügyi szabályozásra, külön rendelkezések foglalkoznak a falusi koldusokkal, kiknek viszonyai több vonatkozásban különböznek a városiakétól. A falvak templomaiban is tesznek ki perselyt, illetve ládát a szegények gyűjtésére s ennek tartalmát a falusi bíró a paptól minden vasárnap az istentisztelet után átvesszi. Kétségtelen azonban, hogy a falusi lakosság viszonylag kevesebb pénzbeli alnizsnát ad, abból a koldusokat aligha lehetne eltartani. Tudja ezt a kormányzóék is. Ezért köteleessége a falusi bírónak, hogy az esküdtek közül egyet maga mellé vegyen s a helybeli földesúrhoz, valamint más tehetősebb lakosokhoz minden negyedévben a szegények alnizsnájáért megjelenjen. A gyűjtött alnizsnát (pénzt, naturalét, kontósókat) a falusi nótárius viszi számadásba. A bíró a nótárius előtt hetenkint osztja ki a falusi koldusok között a rájuk eső részt. A falu tisztjeinek munkáját a vármegyékben, vidékeken és a székely székében a járási tisztek, a szászközségekben pedig a faluinspektor ellenőrzi. Évenként egyszer a vármegyéknek és székeknek a guberniumhoz kell jelentést tenni és a számadásokat felterjeszteni. Bizonyára kevésbé volt szükség állami beavatkozásra a székely székeknel. Itt a faluközösségek ellátták a tagok segítségét, mert kereteikben „az emberi szolidaritás köztáborra véselt parancs” volt. „Magánossá szerencsétlenédelt, gyámságra szorultok... mind-mind számíthatlak a „communitas” segítő erejére.”⁹ Így nem valószínű, hogy a gubernium rendelkezéseit akár a székely, akár a hasonló összetartású szász székében végrehajlották volna. Legfeljebb az odavetődő idegen koldusok körüli rendszeti tevékenység folyt ezekben a székekben is.

A gubernium rendelete kiterjedt az adománygyűjtésre, illetve a könyöradománygyűjtés szabályozására is. Adománygyűjtésre engedélyt kaphattak a bevett vallások egyházi, de csak templomok építésére vagy kijavítására. Ugyancsak engedélyt kaphat-

lak a természeti vagy háborús csapás által sújtott vidékek, illetve városok. Könnyő-adománygyűjtésre engedélyt kaphattak egyes személyek is, kiket tűz- vagy árvízkárt ért, valamint azok a mestercégeknek, akik a céhek szabályai szerint mesterségük tanítása végett vándorolnak, végül néhány előkelő ház által segített ún. házi szegények. A rendelet egész részletesen szabályozta az egyes gyűjtéseket.¹⁰ Az eddigi koldulás tehát mindenképpen megszűnik s azt büntetik. Egy esetben engedik meg a könnyő-adománygyűjtést. Ezek az említett ügynevezett házi szegények. Ők azok, akiknek valamely lehetősebb jóltevő addig is rendszeresen alalmiszrát adott. E házi szegények a rendőrigazgató, vagy a tanács valamelyik tagjának tudtával és engedelmével továbbra is járhatnak jóltevőjükhöz, sőt ha szükséges, az alalmiszrát a szegények pénztárából ki lehet pótolni.

Az 1816 Karácsony (december) havának 27. napján kiadott utasítást a gubernium kinyomatta, de csak 1817. október 9-én Kolozsvárt kell körlevéllel küldte szét a törvényhatóságokhoz.¹¹ A körlevél meghagyta a törvényhatóságoknak, hogy a kinyomtatott utasításból minden falunak egy-egy példányt adjanak. A törvényhatóságok kötelesek a legközelebbi január 1-én (1818) az új rendszer bevezetéséhez hozzáfogni, a koldusokat összeírni, a színelőket a koldulástól eltiltani, a valóságos koldusokat születési helyükre utasítani, a koldusok eltartásáról gondoskodni és az egyéb szükséges intézkedéseket megtenni. A hosszú előkészületek után sem a rendelet kiadásával, sem a rendelet végrehajtásával most már alig lehetett tovább késlekedni. A napoleoni háborúk és természeti csapások következtében Erdélyben 1814-ben borzasztó inség következett be, amelyben az állatállomány fenntartása is kérdésessé vált. A koldusok száma hihetetlen mértékben megnőtt s valamiféle szervezett gondoskodás nem várható magára.

Az erdélyi inségakció 1817-ben

A napoleoni háborúk mérhetetlen csapásokkal sújtották az érintett országok lakosságát. A vármegyék népénél fokozódott a katonatartás terhe, a munkaerőknek katonai szolgálatra való nagyobbnértékű igénybevétele az ellátás terén akkor is jelentős eltolódásokat okozott s ezt fokozták a múlt század tizes éveinek természeti esztendői, a jég és fagykarak, árvizek s más természeti csapások.

Bár a földbirtokosok, a székelylekneél a faluközösségek igyekeztek jobbagyaikat, vagy tagjaikat átszolgálni az inséggel járó pusztuláson, s legatább kölcsön vetőmagot adni, de ez a segítség nem mindenütt volt elegendő. Az államhatáron nem nézhetett tétlenül az adózók pusztulása s a közellátás állandó romlását. Különösen veszedelmes volt a helyzet az erdélyi Mezőség egy részén, ezenkívül a Szamos és Maros mellékén, ahol a negatív meteorológiai jelenségek következtében több évben igen rossz termés volt, a korai árvizek tönkretették a termékenyebb területek öszi vetését, a kedvezőtlen tavaszi időjárás pedig a hegyoldalak jobbagyait akadályozta abban, hogy a szokott tavaszi munkát és a vetést elvégezzék. Eleinte még csak voltak tartalékok. De annint egymásután négy inséges esztendő következett, minden maradék kifogyott s mivel több helyen a földesurak sem tudtak segíteni, a földműves nép a legnagyobb nélkülözéseknél nézett eléje.

A bécsi udvar látta a nehézségekkel s eleinte elég tekintélyes összegeket boccsított

az erdélyi fökormányzók rendelkezésére az inség enyhítése, főleg pedig vetőmagok biztosítása céljából. Így 1814-ben három részletben 350.000 Rénusforintot, 1815-ben ugyancsak három alkalommal összesen 300.000 Rfl-t, 1816-ban már csak 140.000 Rfl-t adott.¹² Az uralkodó a gubernium kebeléből eleinte *Haller Gábor* tanácsos személyében királyi biztost nevezett ki, s ennek javára utalványozta a vármegyék, a székek és vidékek számára az inség enyhítésére szükséges összeget. Ezek az összegek az első években elegendők voltak arra, hogy a rászoruló lakosság meg tudja vásárolni a következő évi vetőmagszükségletét s azt a takarmányt, ami a mezei munkához nélkülözhetetlen marhaállomány fenntartását biztosította. A kitarótan kedvezőtlen időjárás azonban megnövelte a harcot a gazdasági leromlás ellen. Nem egyszer az aratás is meghiúsult, az egyre növekvő inség pedig a marhaállomány jelentős részét áldozatul követelte. Ennek eredménye lett, hogy az érintett falvakból a lakosság, főleg a férfilakosság egy része kivándorlásra kényszerült vagy a szomszédos és az inség által kevésbé sújtott Moldovába, vagy a magyar határ felé fekvő vidékekről „a másik magyar hazába”. Több inséges a városokba menekült, ahol munkakalkalmat remélt, vagy eredményt várhatott a koldulástól.

Ilyenek voltak a viszonyok, mikor az 1816–1817 év fordulóján a kincstárnokká előlépett *Haller* helyébe *Jósika János* kormányzói tanácsos lett a királyi kommissarius.

Jósika az 1817. évben mindössze csak 100.000 Rfl segély felett rendelkezett, s ez az előző évekhez is viszonyítva is édes-kevés volt. Hogy az inségakciót jól tudja megszervezni, megbizatlása után azonnal értesítette a törvényhatóságokat, hogy a helyszínén szeretne meggyőződni a problémákról. Közölte azt is, hogy a rendelkezésre álló anyagi erő kevés s csupán a legszükségesebb esetekben tud segíteni. Szeretné, ha erről a hatóság a „köznépet” tájékoztatná, nehogy az eddigi évekhez mért segítséget reméljen. Szükségcsnek tartja, hogy a földesurak is fokozottan segítsék jobbagyaikat. Azokat a lakosokat, akik élelmenezsük megszerzését kereskedéssel, facladással, faeszközök készítésével tudnák biztosítani, csak akkor szabad segíteni, ha betegség miatt nem tudnak kereskedni jutni. Mivel a szükség sürgelőleg jelentkezett, Jósika haladéktalanul kiszállt a helyszínre s február 11-én már Almásról fia Kolozs vármegyének, hogy a járás községekben, különösen Forgácskúton, Agyason és Vásártelkén néhány olyan személyt talál, akik ha azonnal nem kapnak segítséget, okvetlenül meghalnak. Itt nem lehet halogatni a cselekvést. Addig is, míg az ügyet a főigazgatótanáccsal tisztázza, elrendeli, hogy a vármegye a rabok gabonájából süttesen kenyert s küldje ki. A látottakat Jósika a kormányzóknek is jelenti s a három járás inségesei részére 10.000 Rfl kiutalását javasolja a vármegyéhez.

Kolozs vármegye tisztjével is tanácskozik az inség okairól és a segítés eszközéről. A legszegényebb helyek a felsőkerületekben a bécsei, a fejedői és almási processusokban (járásokban) vannak. Ezeket már jelentették is az igazgatótanácsnak, de a kapott összeg elfogyott. Az itteni helységek lakói nem is kereskedhetnek, mert nincs már marhájuk. A szükség meg e vidéken akkora, hogy „csupán” munkáért élelmet alig lehet kapni.

A kalotaszegi három processus lakosainak jobb a keresetük, mert zsindegyi, deszkái, faeszközöket szokták készíteni, azokat részben Magyarországra, részben Erdélyország más részébe viszik eladásra. A Kolozsvárhoz közelébb eső falvak tűzifa-

behordással is kereskednek. E járások egyes lakosai marhákat is adnak-vesznek, bár a marhakereskedés az államány csökkensése miatt most nem jövedelmező. Ezért a Kalotaszegen is vannak helységek, melyek segítségére szorulnak.

Mivel a kormány ez évben már nagyobb mennyiségű gabonavetőmagot, vagy arra szükséges pénzt kiadni nem tudott, úgy kívánnak segíteni, hogy fokozzák a burgonya-termesztést. Ettől remélik, hogy megrédi a legnagyobb éhségtől a lakosságot. A királyi biztos minden helyszíni kiszálláson tudakolja, hogy a lakosság szokott-e burgonyát termelni s elrendeli, hogy a hatóságok kövessenek el minden, hogy minél jobban serkentse a népet a burgonyatermesztésre, a vármegyék pedig időben gondoskodjanak a vetőburgonya beszerzéséről, azt osszák szét vetés idején a nép között, sőt közföldeseken is vetlessenek burgonyát, hogy a következő évek vetőmagszükségletéről már előre gondoskodjanak.

A királyi biztos ezután sorra járta a megyéket, rendszerint a generális kongregációk alkalmából. A dobokamegyékkel Szék városában találkozott, ahol nyomasszió helyzet tárult eléje. Jégeső, vízáradások nagy szükséglet teremtettek. Belső segítség nem volt várható, mert a birtokosoknak maguknak sem volt gabonájuk. Valanút segítségre az ínségen az apahidai útnak kiépítése, erre nézve kérték is a gubernium rendelkezését.

A belsőszolnokmegyei dési tiszti ülés sem ad vigasztalóbb képet. A 10 járás mindegyike segítségre szorul. A legszomorúbb a Lápós felőli rész, a szurdoki, kőfarki járások területe, melyek messzeesnek a városoktól s így élelelnek semmiképpen sem jutnak. Ahol marha van, az őszi vetések rendben folynak, de mivel sok helyen a marhák kipusztult, a föld vetetlen maradt. A tavaszi vetést még a vetőmag hiánya is akadályozta. Segítségét itt is az útépítésben látnak s a vármegyére kéri, hogy a Désaknáról Dés felé 55 Somkút felé vezető sőt „megcsinálásárra” a kamara adjon segítséget. A tavaszi munka megindulása előtt ugyanis a közmunka segít valanút.

Kövár vidéke székhelyén Nagysomkúton úgy látják, hogy más években a lakosok szilva és a gyümölcsfák terméséből, a király só-vecurája béréből, bányászattól jótollhatták az élelelre szükséges összegeket. Két év óta a gyümölcsfák semmi termést nem hoztak, a só horadására szükséges lovak kipusztultak, a bányákban dolgozók közül pedig igen sokat elbocsátottak. Segítségét abban látnak, hogy — ahol tudnak — a földesurak adjanak vetésre törökbúza-magot és pityókat. Mivel erre nem lehetett nagyon számítani, Jósika elrendelte, hogy 800 véka vetőburgonyát szerezzenek be. Ő a szükséges összegről gondoskodik.

A zilahi tanácskozáson a marhahány okoz komoly gondot, mert azelőtt a lakosság a földművelés mellett tűzfával is tudott kereskedni, most nincs igavonó. Mások ársora jártak napszámba, ismét mások, kivált „a magyar ülésekben”, szőlőt miveltek. Az őszi vetés a magyar ülésekben teljes reményiséget nyújt. A hegyesebb oláh ülésekben, hol nem szoktak őszi vetni, a tavaszi vetésre nincs remény, mert nincs vetőmag. A királyi biztos itt is ajánlja a burgonya termesztését s elrendeli 1000 véka vetőpityóka megvásárlását.

Kraszna vármegyében különösen a Réz- és Meszes-ajji lakosok szűkölködnek. Azelőtt szőlő- és gyümölcs, kivált szilva-termesztésből a lakosságnak jelentős jövedelme volt, de a szőlőművelés évről évre csökkent. A Réz-ajji lakosok a birtokosoktól olcsón vettek fát vásárolni szekerekhez, száraz malnokhoz „készülékekkel” készílettek s kivitték Magyarországra”. Most nincs igavonó állat, még ha dolgoznak is, nem tudják

kivinni. A Réz-ajji lakosok egy része a Bánffy-családnak a Rézen lévő „Hamu Sir főző Hulái”-ban nyerhetett keresetet. Ez most is megyan. A perceseni és kémeri járásban egyharmad őszi vetés van, a sonlyóiiban, Krasznaiban alig. Az adófizető lakosok harmadrésze már Magyarországra kiszökött egész háznépesítő s azért is maradt sok föld műveletlen. Jósika itt is elrendeli a burgonya vetését.

A királyi biztos a sonlyói kiszállással egyelőre be is fejezte körúját. A látottak figyelelme vételelvel azonnal előterjesztést tett a guberniumhoz, hogy a vetőmagburgonyához és a legszükségesebb élelmiszter segélyhez szükséges összegeket utálja ki. Közben egy másuttán érkeznek a megyéktől, városoktól a beszámolók és igények. Maroszelektől Teleki Mihály azt jelenti, hogy a gabona annyira drágul, hogyha valaki egy szekér fát hoz a városba, annak árából annyi gabonát sem vehet, mellyel a másik bejövetelel magát eltarthassa. Torda vármegyére a katonai beszállások ellen panaszkodik. Vannak azonban kevésbé panaszos helyek. Bisztray József fogarasi főkapitány azt jelenti, hogy náluk nincs olyan nagy baj. Éhhaláltól egyáltalán nem kell tartani. A lakosok pityókat termelnek, zabkenyér is van, fával szépen keresnek. A segedelelnek köszönök, s más éhséget szenvedő felebarátának javasolják adni. Szentkatalináról a nótárius is azt jelenti, hogy szükség ugyan van, de lett annyi termés, hogy az éhhaláltól félni nem kell s vannak jószívű emberek, akik még a más helyről jövőeknek is adnak. Az őszi vetések rendesek s ha jó idő lesz, nincs semmi baj. Vannak jobban rászorulóik, azoknak kell a segítség.

Közben a gubernium hamarosan kiutalja az összegeket, különösen a vetőburgonyát sürgetük. Mivel azonban a kamara Szebenben van, a pénzek kifizetése lassan folyik s a magánosok, valanint a katonaság felvásárolták a legtöbb vetőmagburgonyát. A vármegyei apparátus is lassan mozog s Jósika kénytelen igen erélyesen cselekvésre serkenteni a késlekedő főispánokat s felhívni segítségére a gazdag és burgonyatermelő szász szököket. Végül is a szükséges burgonyát a szászoktól megvásárolják, a vármegyék pedig gondoskodnak az elvetésről.

Jósika folytatja kiszállásait, de a tavasz jobb időt hoz, s ahogy az aratás is közeledik, csökken az inségenyhíési munka sürgető szüksége. 1817 esztendő már jobb terméseredményeket hozott, a háborúk is végetérték, az élet falun lassan visszaszököken a régi kerékvágásba, s a királyi biztos inségenyhíési tevékenysége lezárul.

Az inség sürgető problémái következtélelben azonban a falusi szegénység egy része a városokba menekült, mert ott remélt vagy valami munkát, vagy azt, hogy legalább koldulással át tudja magát és esetleg családját segíteni az inség okozta válságon. S ez a beáramlás, mely az inség csillapodálával csak részben szűnt meg — a városok számára újabb problémát jelentett.

A reformkor szegényügye

Amint már eddig is láttuk, szegényügyi rendeletek a felvilágosodás következtélelben, illetve igazgatási szempontból a helytartótanács, Erdélyben a gubernium mint központi kormányhatóságok fennállása óta elég szép számmal születtek. Előtétbe lépett azonban az a kérdés, hogyan fest a szegényügy jogszabályainkban s hogyan alakul a valóságban. A kormányzások gyártották a rendeleteket, azoknak egy s másik rendel-

kezését — főképpen egyes rendészeti vonatkozásokban — a törvényhatóságok, valamint a kisebb városok és községek végrehajtották, de a szegénység valóságos okát felderíteni a feudális körülmények között még a haladó gondolkodók is csak részben kísérelték meg. Rendszerint a fennálló társadalmi és gazdasági rend reformját tekintették célnak s a forradalmi alkutúak is legjobban esetben a kizsákmányolás egy újabb haladottabb formájába kívánták felismelni az elnyomottakat. A szocializmus még utópisták ábrándja volt, melynek megvalósításához a társadalmi és gazdasági viszonyok nem voltak érettek.

Az adott gazdasági és társadalmi viszonyok mellett azonban így is el lehetett érni bizonyos reformokat, könnyíteni lehetett a szegények nyomorán, megfelfelé szervezetteliséggel munkakalkulációkat lehetett teremteni. Mindenesetre a létbizonytalanságban, s gyakran az éhhalál szélén lévő számúra társadalmi, vagy állami segítséget is lehetett adni.

Láttuk, hogy a feudális középkor a szegénygondozást elsősorban a családra, vagy a rokonokra, másutt a foglalkozási közösségekre, ismét másutt a társadalom különböző szervezeteire (egyházra, jótékony szervezetre) bízta. Aránylag korán belepnek a szervek közé a közös védelmet, közös együttélést szükségszerűen kifejező városok, ahol az egészségügyi és rendészeti szempontok jobban domináltak és nékülözhetetlené tették a város falai között a koldusügy valamiféle megoldását. Így tetesültek a városokban már a középkorban ispotályok és az ott elhelyezettekről többé-kevésbé gondoskodtak.

A felvilágosult abszolutizmus állama — ha elsősorban rendészeti szempontokból is — már feladatának tekinti a kolduskérdésnek ha nem is megoldását, de szabályozását s — mint láttuk — Mária Terézia idejében kiadott rendelet már az adott körülmények között valami módon gondoskodott a koldusokról. Ha nem belországiak voltak, így-kezelt megszabadulni tőlük, a belországiakat pedig kategóriákba sorozta s rendelkezett gondozásukról. Persze a rendeletben megállapított gondoskodás is legfeljebb az éhhalál ellen volt elég. Hiba volt az is, hogy felülre előre meghatározott keretekbe sorozza a koldusokat. Ezek nem lehettek azonosak az élet által adott keretekkel, a hiányokat — s ezek voltak a döntők — a társadalmi jótekonyságnak kellett kitölteni. A felvilágosult abszolutizmus egyik rendelete sem állította, hogy a szegények eltartása állami feladatot képez. Minden lehetőséget — s főleg a társadalom erszényének lehetőségét — azonban fel kívánt használni arra, hogy a kolduskérdést valami módon megoldja, a sok bizonytalan forradalmi, vagy éppen bűnöző koldus által okozott problémákat csökkentsse. Ennek végrehajtására bevonta a törvényhatóságokat és községeket, elsősorban mégis a koldulás központjait alkotó városokat s ezeket kötelezte a rászoruló koldusok gondozására. A városok és községek kötelesek lettek segítyt adni. Ezeknek fedezése azonban nem saját költségvetésük terhére történt, hanem a különböző pénzalapokból, amelyek a kormányzások helyi önkormányzatokkal létrehozottak, amelyek szintén társadalmi bevételekből, adományokból dotálódtak. Az állami feladat egyelőre tehát helyben a szervezés, és felsőfokon a felügyelet maradt. A lényeges gazdasági munka végzése s a szükséges anyagi eszközök előteremtése — legfeljebb állami szervezéssel — a társadalomra hárult.

A városi szervek is szívesen látták, ha a kisebb közsületek, tehát társadalmi szervek magát a szervezést is ellátják és különbözött otthonok, lazaretumok, ispotályok,

árvaházak szaporításával a szegények, illetve a rászoruló koldusok számát csökkentik.

Azt is láttuk azonban, hogy központi rendeletek alig kerültek végrehajtásra, legfeljebb egy-egy rendelkezésük. A rendeletek megisméltódtak, ami annak a jele, hogy nem lettek végrehajtvva s bár a kormányzások végrehajtásukról gyakran kérték jelentést, ezek a jelentések a levéltárakban sem maradtak fenn. A szegényüggyel s benne a koldusüggyel való részletes foglalkozás a kormányhatóságok levéltárában az elvi jelentőségű rendeletek mellett egyes rendészeti intézkedésekben található. A helyhatóságok maguk nem kezdeményeznek, munkásságukról is csak akkor veszünk tudomást, ha valami kormányzatségi rendeletre jelentést kell tenniük. Csupán egyes elemi katasztrófák, árvizek, járványok, tűzvészek s más csapások folytán fellépő nagyobb nyomorúság sürgős elhárítása rázza fel még a nagyobb városokat is ahhoz, hogy most már a szegényüggyel — elsősorban a koldusok problémájával — intenzívebben foglalkozzanak.

Az erdélyi gubernium 1817-ben széküldött 7980/1817. sz. utasításának végrehajtása is csak azért váltott ki nagyobb visszhangot Erdély akkori fővárosában, Kolozsvárra, mert a nagy inség miatt nagyon megnőtt a Kolozsvárra beszárvágtolt koldusok száma. Mindenekelőtt maga a gubernátor Bánffy György és felesége Palm Jozefa jártak elő jópéldával. Saját költségükre ingyen népkonyhát állítottak fel, amely csak Bánffy 1822-ben bekövetkezett halálával szűnt meg.

A gubernium azonban ezzel a magánsegítséggel nem elégedhetett meg. Egyintás után küldi a város tanácsának rendeletet, hogy mi módon gondoskodják a gubernium székhelyén lévő igen nagy számú koldusok élelhetőségének biztosításáról. Többek között ajánlja a szamosújvári várörtömben tartott rabok részére már kipróbált ún. „rumfordi leves” bevezetését, mely a főhatóság szerint alkalmas arra, hogy az embereket az éhezéstől és a betegségétől megmentse.¹³

A rumfordi leveshez — háromszáz személyre készítve — az alábbi anyag kellett: 17 font 20 „lót” (lat) árpakása, 16 font 13 lót mezci borsó, 57 font 18 lót földi málygató (burgonya), 17 font le lót kemény közkenyér, 4 font 30 1/2 lót só, 11 font 23 1/2 lót gyenge ecet, 245 font 22 lót víz. Az előírás szerint először kellett venni az árpakását, azt bele kellett tenni a vízbe, mely „gyenge tűznél csak fel forjjon, de ne főjjen, azután bele kell tenni a borsót is, hogy főjjen két óráig, azután hozzá kell tenni meghámozva a Krumpfit is, hogy főjjen még ezzel is gyengén egy óráig, de oly móddal, hogy ezen egy óra alatt a Levest egy fa kalánnyal szüntelen keverni kell, hogy a Levestől jól s egy formán elegyedett pép váljék, s így osztán Sót, és etzetet kell bele eresztetni, utóljára pedig tétessék bele a vékony szelcetre vágdalt kemény Közkenyér éppen kitálatiskor, mert a kenyérnek edgyütt főnni nem kell a Levesttel, sem hogy egészen megázázzék, minek előtte emnének belőle az emberek”.

Kolozsvár ez évbén tényleg foglalkozik is a szegényüggyel. Az 1817. március 17-i közgyűlési jegyzőkönyv feljegyzé, hogy a százférfiak közgyűlésén Deáki János királyi híró javasolta, hogy a koldulás rendezése érdekében a tanács az érdemes koldusok részére pléhpecsétet osszon ki. Ezzel megkülönböztessék őket a munkakerülő alkoldusoktól. A rendes koldusok számára minden polgár tehetsége szerint hetenkint adjon kenyéret s ezt városnegyedenként osszák ki köztük, hogy mindegyik naponkint megkapja a maga részét. Meg is tiltották a házankint való koldulást, s a bejövő idegen

Koldusokat a rendőrszolgák üzzék el. A választott községnek azonban nem tetszett ez a módszer s kérte a tanácsot, hogy más megoldást keressen.¹⁴

Április 1-én újra foglalkozik a közgyűlés a koldusüggyel. A tanács javasolta, hogy néhány előkelőhöz hasonlóan bizonyos számú koldust a város is tartson el, legalább addig, „míglen az idő jobban kivirrad, s hogy közülük a dologtehetőek munkára meheszenek”. A közgyűlés nem ellenzi, hogy fertályonként a polgárokat házról házra járják, ki mit ajánl önkéntesen s ha annyi önkéntes adomány összegyűlik, hogy abból néhány koldust eltarthatnak, a tanács ezektől gondoskodik.¹⁵ Mikor azután a gubernium részletes szegényügyi utasítása is megérkezik a tanácshoz, az elrendei a koldusok összeírását. A 11 fertály közül egyedül a hidelei fertályban 41 koldust találhatnak.¹⁶ Hogy az összeírásan túl történet-e intézkedés a tanács részéről, annak semmi nyoma nincs.

Nem is lehetett eredmény, mert 1820-ban Kovács Miklós erdélyi püspök, maga is a gubernium tanácsosa, Kolozsvár viszonyaihoz alkalmazott tervet dolgozott ki és azt a tanácsnak megküldötte. A főbíró először a százférfiak közgyűlésén mutatta be a „plánum”-ot azaz a megjegyzéssel, hogy ami abban neki kötelességévé van téve, azt meg is teszi. A közgyűlés „tisztelettel és hálával” vette a püspök tervét s a város igaz szegényei számára házankint, utcánként és a templomokban való gyűjtést a tanács megígéri. Látszik azonban, hogy ahol csak lehet, még a különben kötelességet képező feladatokat is elhárítja, vagy alább szorvekre utasítja. Így a rendőrbiztos nem lehet sokféle teendő miatt ... a pénzek beszédője, hanem akad majd, egy becsületes és tiszta jellemű polgár”, aki a szegények és koldusok pénzlátnoka lesz. A tanács kinevez egy másikat meg arra, hogy a rendőrbiztos és a negyedkapitány jelenlétében a segélyeket kiosssa, számadást készítsen s azt a kormányshoz feljegytesse. A gyűjtéssel sem terhelik a szenátorokat, a negyedkapitány egy százférfival jól elvégzi, s könyvecskéjükbe — a tanács szerint — mindent pontosan beírnak és beszovaltatnak. A tanács csak a koldusok összeírását, osztályozását, az utasítás kihirdetését vállalja.¹⁷ Noha az összeírást a tanács elvéggezteti, a koldusüggyel ekkor sem oldják meg. Ismét a gubernium gubernátor Jósika János felé, Csáky Rozália 1823-ban megalkotja a Jóltevő Asszonyi Egyesületet, annak segítségével a Monostori úton lévő egykori Haller-kertben dolgozóházat állít fel a szegények részére s abban, valamint az egyesület egyéb irányú jótköny munkáival legalább részben megvalósítja azokat a feladatokat, amelyeket a gubernium 1817. évi utasítása a hatóságoktól elvár. Az ő egyesülete hozza létre Erdélyben az első „előiskolát” (kisdédvóvó), mellyel csak néhány évvel követi a magyar kisdédvóvas úttörőjét, Brunswick Teréz, akivel különben Jósikáné szoros kapcsolatban állott.

A szegényügy a reformkorban nem jut kielégítő megoldáshoz, bár — mint látni fogjuk — különösen a társadalom részéről nem egy figyelmenemeltő kísérlettel találkoztunk. Az állam is, a városok is azonban csak akkor aktivizálódnak, amikor járványok, vagy inség nélkülözhetetlenné teszi tevékenységüket. Az 1827. V. tc.-kel az anyaországban kiküldött országgyűlési reformbizottságok sokoldalú munkásságukban hiába keressük a kolduskérdés megoldásának kísérletét. A feudális kor a koldulást rendszertől kérdésként kezeli, az tehát a végrehajthatatlan hatáskörébe tartozik s így irányítása, felügyelete megmarad a helytartótanács, Erdélyben a gubernium hatáskörében.

A tényleges tevékenység az aránylag csekély, néhány jóléti intézményt fenntartó vagy segélyező városi önkormányzaton kívül a társadalom egyéb szerveire hárul.

Dolgozóházak a reformkorban

A munkanélküli vagy csökkent munkaképes szegények ellátására a reformkor végén angol mintára (workhouse)¹⁸ mind több dolgozóházat létesítenek. A szegényeknek az állam ellátásra való igényét a Helilap 1846-ban akként rögzíti: „Azok a szegények, akik bármely oknál fogva nem képesek munkát találni, erős igényeket formálnak a státushoz, azért a szegények ellátása egy főjelentőségű ága a közigazgatásnak”. A Helilap azt javasolja, hogy „azok, kik közsegedelmet igényelnek, s munkára alkalmasak, a dolgozóházakba beállni könszerítessenek”.¹⁹

Ilyen dolgozóház létesült már 1826-ban Kolozsvárt, negyven mindkét nembeli szegény számára. Ezek közül 12 olyan szegényűő, aki öregség és betegség miatt még könnyebb munkával sem tudja megkeresni kenyerét, díjmentesen kap lakást, ruhát, ételmet és minden más szükségességet. Az ő ellátásukra 12 ágycat alapítottak a dolgozóházat létesítő Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület többnyire arisztokrata asszonyai.²⁰ A többi 28 szegény, kinek felvétele, nemre és vallásra való tekintet nélkül kizárólag a rászorultság és érdemesség szem előtt tartásával történt”, a dolgozóházban naponként reggel 5 órától este 7 óráig erjénnek és képességeinek megfelelő munkát végeztek”, munkája ellenértékét — levonva „egy csekély összeget” a reggeli, ebéd, és vacsoráért, valamint télen a fűtésért — kézhezkapták.

Az előállított termelvényeket külön erre a célra bérelt helyiségben és országos vásárokon adták el. A munkabér levonása után fennmaradó nyereségből állott a dolgozóház tőkéje, aminek gyarapodásához az előző esztendők eredményeit is figyelembe véve még jelentős adományokat vártak, s így — az egykorú tudósítás szerint — azt remélték, hogy ez a tőke annyira megnövekedhetik, hogy Kamajja legendő lesz az intézmény fenntartásához. A tudósítás azt is megemlíti, hogy az intézménynek egyebek között „a legáldásosabb törekvése” az volt, hogy támogattott olyan szorgalmas és ügyes iparosokat és gyárosokat, akik saját hibájukon kívül, az idők nehézsége, vagy különösebb szerencsétlenség miatt bajba kerültek.²¹

Mintán azonban a dolgozóház 40 foglalkoztatottjával és gondozottjával egyáltalán nem oldotta meg a kolduskérdést sem, a növegylet elmöknője Jósika Jánosné, Csáky Rozália, e rendkívüli agilitású asszony, a szegényügy rendezését is megmozgattja. Az 1831. évi kolera-járvány Kolozsvárt is felébreszti a társadalmat s részben a járvány terjedésének meggátolására, részben a forradalmi mozgalomnak megelőzésére illetőleg a koldulás megszüntetésére ismét Kovács Miklós erdélyi püspök, a gubernium egyik tanácsosa együttműködést talál a Csáky Rozália által képviselt Asszonyi Egyesülettel és javaslatot fordult a városhoz. Azt keresik, „mi módon lehetne ezen Ns. Város Utcaim számosan kolduló Szegényektől egy oly hatathatos rendelkezést eszközölni ki, hogy ezen valóságos Társasági teher jólétevéleg és végképpen elháríttassék s következésképpen a házanként való koldulás megszűnjön”.²² Kovács egy intézményt javasol felállítani, melynek tervei a tanácsnak megküldi. A városi közgyűlést alkotó „százférfiak” (centunviri) a tervet, „minthogy ez által egy régen óhajtott jó cél érteik el”

köszönettel fogadják, de jónak látják mindjárt hozzálenni, „úgy mindazonáltal, hogy annak fenntartására a Város részére semmi rovatul és alud. Cassánkra semmi teher ne háradjon, hanem csupán az előrajzban megírt jövedelmekből és az önkéntes adakozásokból tartassék fenn”. A centurvierek azt is kikötötték, hogy a jólévtől intézettel irányító bizottságban a tanács részéről egy, a városi közönség részéről pedig legalább két tag legyen rész. Az április 7-i közgyűlés a feltevéleket még kiegészítéssel, hogy a koldusok közé csak kolozsvári születésű és érdemes szegények véltessenek fel és csupán a város részéről kinevezendő biztosok bejegyezésével, a városgazdát pedig ne terheljék ezzel kapcsolatban újabb kötelezettségekkel, mert neki elég dolga van. Ha a tervet kidolgozzák, azt helybenhagyás végett a tanáccsal és a városi közönséggel közölni kell. Végül is a százférfiak közgyűlése fenntartja magának azt a jogot, hogy ha az egyesület adminisztrációjában valami változás lenne, akkor a tanács tetszése szerint az egész intézetet saját adminisztrációjába alá veheti.²³

A város elküldi határozatát Kovácsnak, aki Csáky Rozáliával közli. Az elnökön egyáltalán nincs meglegedve a város válaszával: „...a város, amint látszik, éppen nem értette feladatusunkat, csak engedelem kérsének vette és egészben az Egyesület nyakába akarja rázni, holott az Utczán való koldulás eltörlése, a minthogy már több ízben, ez iránt a Felsőbbségtől parancsolat adatott, egyedül a Városlt illeti, különösen ifjest, a mellynek 60.000 ft esztendei jövedelme legyen; ennek szűgyen, hogy nem tud 40 vagy 50 koldust el helyhezeltetni, hanem a többi Polgárok kárára, irtózására, de még veszedelmére is, az Utczákon hagyja henyélni, nyomorogni!”²⁴ Csáky Rozália úgy látja, hogy a jólévtől Asszonyi Egyesület nem tud a működő dologláz mellett még egy intézetet felállítani, hiszen ennek költsége 4.000 ft-ra felmehet. Ha volna annyi érteke, ereje, hogy meglehesse, nem lenne akkor szüksége a városiól engedelmet kérni. Szabad minden ember azzal, hogy segítsen a szegényeknek a tanács híre nélkül is. Nem ez tehát, amit a tervvel célloztak, hanem csak ajánlást tett az Egyesület, hogy egyetértve a várossal, segítségre akar lenni az utczákon való koldulás megszüntetésében az által, hogy 1. az arra alkalmasoknak, u. m. vakoknak, sántáknak fonnri való anyagot adhathna „lébce, nyárba, annak bétét az Intézet venné úgy mint a Buda Pesti koldusok Institutumba, 2. hogy azon Intézet belső igazgatásáról, sütes, főzésről, tisztaságról, az Individiuumok ruházatjnak megkészítéséről gondoskodnék, a költség a koldusok Cassájából fizetődjék, 3. hogy mikor a mindennapi költség megfogyalkoznék, az Egyesület Kassájában találand pénz az Intézet”, akinek ezt „addig költsönözni, ameddig vagy a persely, vagy Comodia, vagy egy Bál jövedelméből visszafordíthatk”. Emnyit tehát csak, emnyit ígérhet az Egyesület, ami az elnökön véleménye szerint bizonyára nem kevés.

Az egyes pontokra azt is megjegyzi: Hogy lehet egy városi feladatot ellátó intézetre azt mondani, hogy a városra ne háradjon semmi teher? Ellenkezőleg — helyről is a városnak kell gondoskodnia. A városgazda közreműködése is szükséges, ki a kolera alatt a szegényeket megismerte és segítséget nem lehet nélkülözni. Vegyes bizottságot hozna javaslatba Kovács elnöklele alatt, mely évenként kétszer ülésezne a számadások felülvizsgálása és a szegények felvétele ügyében. A bevételek fokozására javaslatba hoz egy szombat-vasárnapi perselyezést.

Az új intézet költségei lennének: egy gazda fizetése, aki felügyelő és számadó is egyúttal, egy gazdaasszony, aki ellátja a főzést, ügyel a kert művelésére is, s varrja a

fehéneműt a koldusoknak. A szegények segítenek. Étel egyféle s az vacsorára is elég legyen. Hetenkint háromszor lesz hús. A város 11 negyedében legalább 22 perselyt kellene felállítani. A városi szolgál, ki hány „koldust, tekerget, henyélt az utcánól felfog s az Intézetbe viszi, annyi 20, 30, vagy 40 kr-t kapjon. Gondoskodni kell a ruházatról, élelmezésről s legalább 60 személyre szükséges épületről.

Jövedelme lenne: a perselypénz. A koldusok gyűjtsenek. Templomi persely felállítás, büntetés pénzek, bálak, színdarabok jövedelme. A perselyjövdelemből azonban Csáky Rozália nem remél többet, mint heti 15—16 forintot.²⁵

A terv elkészült, de az idő nem hozta a megvalósulást. Kolozsvár város elzárkózott a terhek elől s így a jólékony Egyesület megmaradt egy dolgozóház működteletésénél, melyben főleg szövéssel foglalkoztak. Hogy az itt szőtt árut ne keljen fehérités végett nagy költséggel Lengyelországba küldeni, felfogadtak egy tapasztalt fehéritő mestert s a „fehéritő machinát” Wesselenyi István külső Magyar-utcai kerthének egyik épületében „nagy költséggel és a legjobb móddal” felállították mindentéle „gyapot, len, vagy kendert, fehénemű, asztalnemű, tészona fonal” tékéletes fehéritésére. Később a machina a szegények telkére került, mert annak ottani felállítására álarcos-bált rendelték az Erdélyi Nemzeti Játékszínen jólékonycélú szerencsejátékkal egybekötve.

Az elnökön organizáló tehetsége, leleményes, praktikus eszjárása más vagyonszaporítási módot is talált a szegények intézete számára. Sok fáradozással sikerült elérni, hogy a gyulafehérvári cs. kir. katonai ruházati bizottságtól (Munturs-Commissio) nagyszámú katonapokróc szállítására az egyesület megrendelést kapjon. A szőtt posztól azonban kénytelen volt Gyulauba ványolásra küldeni. Ez költséget és késedelmet okozott.²⁶ Az elnökön ennek megakaratására a népkertben saját ványoló felállítását határozta el. Ez ellen azonban a zsemle-céh tiltakozott, mert a ványoló árka veszélyes lehetett a zsemle-malom zsírféjére. Mivel a városi tanács is malomtartási joginak megsértését látta a ványoló előzetes engedély nélküli felállításában, hosszas viták keletkeztek, mely végül is a főkormányzók közbelépésével egyezséghez s a ványoló megépítéséhez vezetett.²⁷

A szegények dolgozóházában a kereseti viszonyokat megvilágítják az alábbi munkabérek: Egy sing (60—65 cm) vászon szövéscéért 30 kr-t fizettek, egy font gyapjú fésüléséért és megfonásáért 1 ft járt. Egy pár harisnyát 30 kr-ért kötöttek meg, egy font „tollut” 24 kr-ért tépték. Egy ez időből fennmaradt költségvetés szerint egy esztendő alatt 300 kalangya lent és kendert dolgoztak fel, a szövésmél 104 font gyapotot használtak, megtéptek 104 font tollut és 182 juh gyapját dolgoztak fel. Az egyélt boljában, melyet Szegények Boljójának hívtak, az ottani egyesületi eladó fáradságért az eladott áruk után 5 %-ot kapott. Az egyesület megbízottai a vásárokat is járták a portéka eladása végett.

Egy feljegyzés arról tanuskodik, hogy a károlyfehérvári katonai raklárnak eladott 1536 katonapokrócért a szállítási költségek levonása után 13.215 forintot kaptak, a debreceni és pesti vásárokon eladott 350 pokróc és 27 rőf szűke posztó árából pedig ugyancsak a költségek levonása után 1174 forint maradt.²⁸

Az egyesület különféle akciókba kezdett, de a negyvenes évek elejétől levékenysége ismét a szegények eltartására és foglalkoztatására, valamint a szegény gyermekek gondozására korlátozódott. Hogy erre milyen szükség volt, kitűnik a választott község 1840. július 23-án hozott határozatából, mely ismét a városi koldulás megszüntetését s

ugyanakkor a szegénysorsú betegek ápolása végett egy intézet létesítését tárgyalta a szükséges munkák kidolgozására az orátor (választott polgárság elnöke) vezetésével bizottságot küldött ki. A város szegényei, kiktől nem az egyesület gondoskodott, a Középkapunál voltak elhelyezve s a bizottság ott 18 elnyomorodott szegényt talált. Ezek közül többen „a kopasz földön minden alsó és felső takaró nélkül” feküdtek. Ezt a menedékhelyet megszüntették, újat nem állítanak fel, de a szegények ügyeit városi ügyvéd állását megszervezik 150 ezüst forint fizetéssel.²⁹

Az elnökönek özvégysége jutása és a negyvenes évek derekán Bécsbe költözése miatt az egyesület tagjainak száma és aktivitása is csökken, az ügypatronatus pedig lassanként megszűnik. A telek emeletes része eladásra kerül s ott a *Kolozsvári árvaház* létesül. 1848-ban a gyár a honvédeknek készített pokrócot. Mikor 1850-ben meghalt Csáky Rozália, a dolgozóház még szerepel az intézeti tükörjelentésében.

Dolgozóházak az anyaországban is létesültek. Kassán 1838-ban alakult a Kassai Jótékony Nőegylet.³⁰ Szirmay-Szulovszky Teréz nőegyleti elnök vezetése alatt a szegényházban posztókészítő üzem alakult. A jövedelem a szegényház pénztárába került be és a szabályzat szerint a nyomorékok, öregek és munkaképtelenek támogatására szolgáltak. Forgótökéje 6059 pft 23 kr. 6 HP-s vízterő áll rendelkezésre. 1 művezető, 17 férfi és 16 nő 16 éven felül, 6 fiú és 3 16 éven aluli leány dolgozott a posztókészítésnél. A betegeket a szegényházban ápolták és vasárnapi pontint mindannyian a belvárosi főcsermibe jártak iskolába. Évi 7920 ft értékű banyagút dolgoztak fel. Ebből 8508 rőf posztó készült 17.106 pft értékben. Az üzem fejlődésének akadályát abban látták, hogy „a külföld áruival a vásárokat és a boltokat elborítja; a kereskedőknek hitelbe az árukat adhatván, mit ezen gyár... a szükséges üzleti tőke hiányában nem lehet”. A szöveg a szegényházban folyt, a fonás a víz melletti bérelt épületekben. Az üzleti tőkét részben a szegényházból, részben egyéb intézményektől és magánosoktól vették kölcsön. A gépeket Szilézziából szereztek be. 1845-ben tervezték, hogy egy brünni gyártólajdonos az alapítónővel és egy vállalkozóval együtt 200.000 pft alapítőkéjű üzemet létesít a városban.³¹

Hasonló dolgozóházat Pozsonyban is létesítettek, amit 1844-től tökécs vállalkozó bérelt.³² Pestmegye dolgozóházát is két tökécs vállalkozó bérelte ki 1846-ban.³³ 1846-ban tették közzé a pesti dolgozóház alapszabályait. E szerint kényszerítő dolgozóházat akartak létesíteni, ahol olyanok dolgoznak, akiket kisebb kihágások miatt eltiltettek. Idekerültek volna az erkölcstelen életűek, a henyélők, a dologkerülők, a koldusok, a kéregetők, „továbbá azok, akik tökéletes vagyontalanság mellett becsületes keresetmódot ki nem mutathatnak”, vagy csak színelik, hogy milyen keresetlenség van. A szabályzat szerint 10 éven aluliak is kerülhettek volna a dolgozóházba. A dolgozóházban nők is dolgoztak, akiket az alapszabály szerint elkülönítettek a férfiaktól. A munkanélküli családtagokat még külön kellett választani a tolvaj, erkölcstelen nőktől is.³⁴

Mérei Gyula említett munkájában a dolgozóházakat, szegényházakat, árvaházakat az ipar munkaerőszükséglete kielégítésének egyik rendszerének tekinti, másfelől a dolgozóházak szolgálták „a földtől elválasztott és megéltetést kereső, kóborló, éhező dolgozók” szemmel tartását, ugyanakkor gátjául szolgáltak — ha kis mértékben is — az esetleges forradalmi mozgalmaknak.³⁵

A koldulást ez időben is fel akarták számolni. Így Kassán a város, a Jótékony Nőegylet tevékenységében bízva, 1845. május 25-én szabályrendeletet adott ki,

melyben a koldulást eltiltja. A szegények számára perselyeket tesznek ki és szervezik ten a jótékony nőegylet közreműködésével gyűjteneik. Idegen koldusok befogadását tilalmazzák. A szegényügy intézésére bizottságot küldenek ki, ez dönt a szegényházba való felvételtől.³⁶

A szegényügy megoldatlan problémája jelentkezik a sokoldalú Fáy András irásában is. Bírálja a szegényügy eddigi kezelését. Szervezettséget és prevenciót javasol. A berlini takarékkasszát ajánlja, ahol 5401 tag közös takaréka teszi földeit, a takarékszerző be a téli tüzelőt, s a téli élelmet nyári olcsó áron, ami sok meglakartást nyújt a tagoknak.³⁷

Jegyzetek

- 1 Jakab Elek, Kolozsvár története. III. köt. 807. l.
- 2 Az Erdélyi Nagy Fejedelemség MDCCCLX-ik esztendőről MDCCCX-ig által nyújtott és Szent Jakab havának 9-ik napjától fogva Kolozsvár városában folytatva tartott országos gyűlések jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1811. 88. l.
- 3 1810. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 89. l.
- 4 1811. évi országgyűlés jkv. 437. l.
- 5 1811. évi egy. jkv. 543--44, 865. l.
- 6 Instructio de regulacione Mendicorum. Az utasítást szintén az Erdélyi Nemzeti Múzeum kézirataiban, Mike Sándor gyűjteményében találtam meg. L. Csizmadia Andor, Az erdélyi szegényügy a gubernium irányítása alatt. Különnyomat a Nép és Családvédelem 1943. évi évfolyamából. Kassa, 1943. 5 sk. l.
- 7 Kérdés, csakugyan állítottak-e fel ekkor valahol is új áspótlályokat?
- 8 Kolozsvár város levéltára. Politikai iratok 5034/1817. sorsz.
- 9 Imreh István, A rendtartó székely falu. Bukarest, 1973. 103. l.
- 10 Lászl Csizmadia, Az erdélyi szegényügy a gubernium irányítása alatt i. m. 14--15. l.
- 11 Expediáltak november 15-én. A fogalmazvány az Országos Levéltár erdélyi osztályán a 7980/1817 guberniumi sz. alatt.
- 12 Az adatokat az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött Jósika hitbizományi levéltárból vettém. Bátor Jósika János iratai: „Insegessék segélyezésére vonatkozó kimutatások és egyéb iratok” számban, Az 1817. évi erdélyi inségakció. 38--44. l. Az alábbiakban akkori gyűjtésem eredményeit használok fel.
- 13 Kolozsvár város levéltára. Pol. iratok 4630/1817. sorsz. 1037/1817. tan. sz. A gubernium 760/1817. sz. leirata.
- 14 Kolozsvár város levéltára. Protocolum Centumvirale Communium. 1817. 14. sz. 8. l.
- 15 Kolozsvár város levéltára. Protocolum Centumvirale Communium 4817. 24. sz. 18. l.
- 16 Kolozsvár város levéltára. Politikai iratok 5280/1817. sorsz.
- 17 V. ó. Jakab Elek, Kolozsvár története III. k. 810--1. l.
- 18 Kries, Eingeschle Armenpflege, 17 sk. l. Franciaországban 1764 óta büntetődolgozták (matison de correction) létesíttek, mert a koldulást büntetlenként tekintették. A Code pénal 269. cikke a koldulást csak kihágásnak tekinti.
- 19 Hetilap 1846. 32. sz.
- 20 Archiv für Geschichte, 1826. 125. és 126. sz.
- 21 Archiv für Geschichte i. h.
- 22 Kolozsvár város levéltára. Prot. Centumvirale Communium. 1826. Nro 44. A kérdést részletesen feldolgoztam egy az Erdélyi Múzeumegyesület jog- és közgazdasági és társadalomtudományi szakosztályában 1943. április 14-i ülésén tartott előadásomban, amelyet az Egyesület sorozatának 4. számaként ki is adott „Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron. Kolozsvár, 1943. Az akkori levéltári kutatásain jelzeteit használok.
- 23 Prot. Centumvir. Comm. 1832. Nro 70 pag. 71.
- 24 Egy egykori lapstrom szerint a város 89 szegényről gondoskodik valami módon, akiket 3 osztályba sorol. Az I. osztályban van 68 személy, kik hetenkint 1 napra 10 vto krajcárt kapnak. A II. osztályban 13 személy, kik 8 kr-t kapnak. A III. osztályban 9 személy, ezek 6 kr-t kapnak. Erdélyi Nemzeti Múzeum Lt. Jósika II. Csáky Rozália iratai. Csizmadia, Szociálpolitika 13--14. l. 31. j.
- 25 Csizmadia, Szociálpolitika, 14--15. l.
- 26 Jakab Elek, Kolozsvár története. III. k. 802. l.
- 27 Csizmadia, Szociálpolitika, 21. 24. l.
- 28 Kovács Dezsőné Papp Mária kézirata: A gubernátorné. Hr. Jósika Jánosné gr. Csáky Rozália. A kézirata a kolozsvári Marianum könyvtárában volt. l. 641. II. k. II. sz. a.
- 29 Csizmadia, Szociálpolitika, 28--29. l.
- 30 Wlek Béla, Kassa története. Kassa, 1941.
- 31 Mérei Gyula, Magyar iratlejtődés. 1790--1848. Budapest, 1951. Mérei ügy láfija, hogy az üzem meg is valósult.
- 32 Hetilap 1845. 30. sz.
- 33 Hetilap 1846. 48. sz.
- 34 Fővárosi Lt. Int. a. n. 11.902. közli Mérei i. m. 270. l.
- 35 Az idézet Méreiről i. m. 270. l.
- 36 A szabályrendeletet közli Póth Sándor, Kassa város szociális munkája. Budapest, 1941. 3--5. l.
- 37 Fáy András, Igénytelen figyelemzetetés a hazai hatóságokhoz és emberbarátokhoz a szegénység ügyében. Hetilap, 1847. 787--792. l.